

VERSLAG

CRB 2013 - 0812

De conjunctuur in de papier- en grafische sector
voorjaar 2013

CCE
Conseil Central de l'Economie
Centrale Raad voor het Bedrijfsleven
CRB

Bijzondere raadgevende commissie voor het Papier

**Verslag
over de conjunctuur in de papier- en grafische sector
voorjaar 2013**

**Aanspreekpunt:
Lieselot Smet
lieselot.smet@ccecrb.fgov.be**

Inhoudsopgave

1	Conjunctuuranalyse	4
1.1	Algemene Conjunctuur	4
1.2	Internationale context van de papier- en grafische sector.....	7
1.2.1	De papierindustrie	7
1.2.2	De grafische sector.....	9
2	Gedetailleerde becijferde analyse van de conjunctuur in de papier- en grafische sector, in België	11
2.1	Ontwikkeling van de pulp- en papierprijzen	11
2.1.1	Pulpprijzen (Europa).....	11
2.1.2	Oud papier.....	13
2.1.3	Papierprijzen (Europa).....	14
2.1.4	Papierprijzen (België)	16
2.2	Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België.....	17
2.2.1	Papier en kartonnijverheid.....	17
2.2.2	Grafische nijverheid.....	18
2.3	Omzet	18
2.4	Productie.....	19
2.5	Investerings	21
2.6	Buitenlandse handel	24
2.7	Werkgelegenheid.....	26
3	Conclusie	33
3.1	Pulp	33
3.2	Papier	34
3.3	Grafische sector.....	35
3.4	Tewerkstelling.....	35
4	Bibliografie	38

Lijst grafieken

Grafiek 1-1: Economische sentiment indicator in de Europese Unie en België.....	5
Grafiek 1-2: Ontwikkeling van het reëel Belgisch bbp per kwartaal.....	6
Grafiek 2-1: Ontwikkeling pulpprijzen (in \$/ton)	12
Grafiek 2-2: Ontwikkeling pulpprijzen (in €/ton)	13
Grafiek 2-3: Prijsontwikkeling van oud papier in de buurlanden en het gemiddelde (gemengd, franco fabriek)- herziene formule	14
Grafiek 2-4: Ontwikkeling van de prijsindexcijfers voor papier	17
Grafiek 2-5: Bezettingsgraad van de productiecapaciteit (in%)	21
Grafiek 2-6: Bezettingsgraad productiecapaciteit in relatie tot het investeringsniveau van de grafische sector (NACE 18+58).....	23
Grafiek 2-7: Maandelijkse ontwikkeling van het aantal tijdelijke werklozen	30
Grafiek 2-8: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de papierindustrie.....	30
Grafiek 2-9: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de grafische sector	31

Lijst tabellen

Tabel 1-1: Reële % groei BBP (projectie lente 2013).....	4
Tabel 1-2: Herziening groei BBP sinds herfst projectie 2012.....	4
Tabel 1-3: Reële % groei BBP (projectie lente 2013).....	5
Tabel 1-4: Herziening groei BBP sinds herfst projectie 2012.....	5
Tabel 1-5: Groei van het bbp tegen constante prijzen (jaargemiddelde in %)	6
Tabel 2-1: Ontwikkeling van de bruto-omzet - miljoenen euro's.....	19
Tabel 2-2: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - jaarcijfers	20
Tabel 2-3: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - 3 maandelijkse cijfers	20
Tabel 2-4: Ontwikkeling van de bruto-investeringen op basis van de maandelijkse en driemaandelijkse btw-aangiften - miljoenen euro's	22
Tabel 2-5: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in de waarde van enkele papierproducten - in miljoenen euro's.....	25
Tabel 2-6: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele grafische producten - in miljoenen euro's	26
Tabel 2-7: Uitsplitsing van de werknemers naar sector, statuut en bedrijfstak	28
Tabel 2-8: Ontwikkeling van het aantal werknemers naar paritair comité, statuut en geslacht.....	29
Tabel 2-9: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector in 2012	32
Tabel 2-10: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector (eerste 4 maanden van het jaar).....	33

Lijst figuren

Figuur 2-1: Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België.....	18
--	----

1 Conjunctuuranalyse

1.1 Algemene Conjunctuur

De vooruitzichten inzake economische groei blijven zeer uiteenlopend voor de verschillende grote economische blokken in de wereld. Na een terugval van de BBP-groei in 2012 voor de wereldeconomie voorspelt de Europese Commissie dat deze in 2014 opnieuw zal aansluiten bij de prestaties van 2011. Deze groei wordt in belangrijke mate gedragen door de economische prestaties in Azië (excl. Japan). In de geavanceerde economieën steken de prestaties van Japan, maar vooral die van de Verenigde Staten, schril af t.o.v. de ontwikkelingen in de EU en in de Eurozone. De twee eerste landen overtreffen in 2014 hun prestaties van 2011, Europa slaagt hier niet in.

Tabel 1-1: Reële % groei BBP (projectie lente 2013)

	2011	2012	2013	2014
Eurozone	1,4	-0,6	-0,4	1,2
EU	1,6	-0,3	-0,1	1,4
VSA	1,8	2,2	1,9	2,6
Japan	-0,6	2,0	1,4	1,6
Wereld	4,2	3,0	3,1	3,8
Azië (excl. Japan)	8,1	6,6	7,1	7,3

Bron: European Economic Forecast spring 2013 & IMF World Economic Outlook, April 2013

In vergelijking met eerdere projecties valt het op dat alle vooruitzichten negatief werden bijgesteld of op zijn best ongewijzigd bleven (VSA in 2014, Azië in 2013). De uitzondering is Japan waar de geprojecteerde groeicijfers naar boven werden herzien in 2013 en 2014. De fiscale en monetaire expansie maatregelen die de nieuwe Japanse regering heeft genomen vanaf het einde van 2012 zijn hier niet vreemd aan.

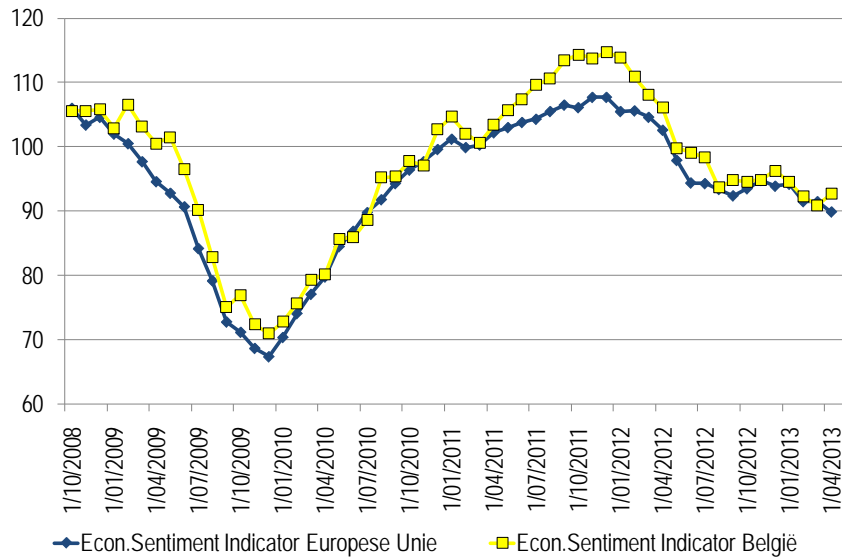
Tabel 1-2: Herziening groei BBP sinds herfst projectie 2012

	2011	2012	2013	2014
Eurozone			↓	↓
EU			↓	↓
VSA			↓	=
Japan			↑	↑
Wereld			↓	↓
Azië (excl. Japan)			=	↓

Bron: European Economic Forecast spring 2013 & autumn 2012 & IMF World Economic Outlook, April 2013

Uit de enquêtes gevoerd door de Europese Commissie blijkt dat het vertrouwen sinds begin 2012 achteruitgegaan is, dit zowel in België als in de Europese Unie. Deze daling is in de eerste plaats te wijten een verdere daling van het vertrouwen van de producenten van de meeste sectoren. De enige sector waarin het vertrouwen positief evolueert zijn de financiële diensten. Daartegenover staat dat het vertrouwen van de consumenten licht toeneemt, omdat de gezinnen verwachten dat hun situatie licht zal verbeteren.

Grafiek 1-1: Economische sentiment indicator in de Europese Unie en België

Bron: Eurostat

Voor de Eurozone en voor de ons omringende landen is de evolutie beduidend minder goed dan voor de wereldeconomie. Duitsland en België behoren tot de groeiers in 2013, vanaf 2014 sluiten de Eurozone en de omringende landen aan bij positieve groeicijfers.

Tabel 1-3: Reële % groei BBP (projectie lente 2013)

	2011	2012	2013	2014
Eurozone	1,4	-0,6	-0,4	1,2
België	1,8	-0,2	0,4	1,8
Duitsland	3,0	0,7	0,4	1,8
Frankrijk	1,7	0,0	-0,1	1,1
Nederland	1,0	-1,0	-0,8	0,9

Bron: European Economic Forecast spring 2013

Voor alle de hier onder bestudeerde landen werden de groeicijfers in de lente van 2013 naar beneden herzien voor het jaar 2013 en 2014, met uitzondering van België waar de groei in 2014 hoger zou uitvallen dan eerder geprojecteerd.

Tabel 1-4: Herziening groei BBP sinds herfst projectie 2012

	2011	2012	2013	2014
Eurozone			↓	↓
België			↓	↑
Duitsland			↓	↓
Frankrijk			↓	↓
Nederland			↓	↓

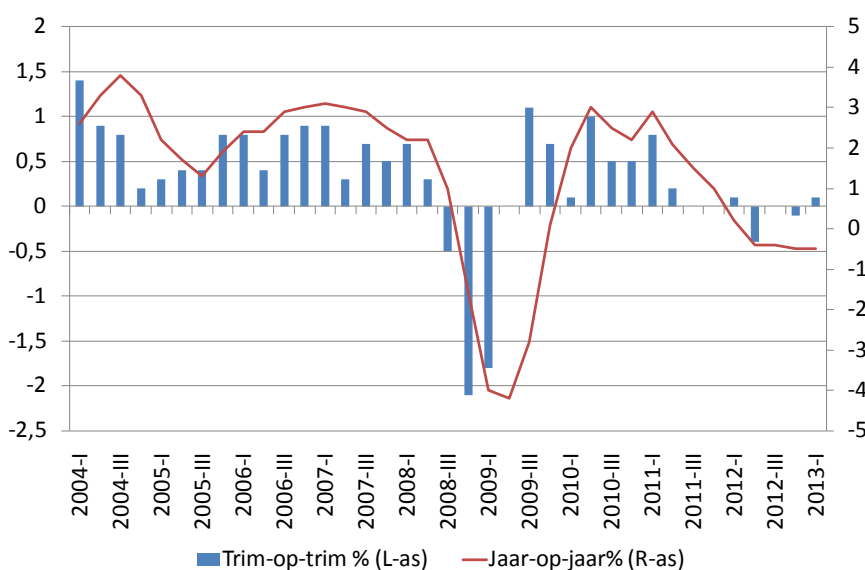
Bron: European Economic Forecast spring 2013 & autumn 2012

Volgens de Europese Commissie zal de binnenlandse vraag in België verder krimpen in 2013. Ook de investeringen zullen een zelfde trend vertonen. De belangrijkste redenen zijn het gebrek aan vertrouwen, de verdere verstrakking van de kredietvoorwaarden, het overschot aan productiecapaciteit in de industrie en daarmee samenhangend de negatieve groei van de investeringen in

uitrustingsgoederen. Dit alles wordt nog versterkt door de onzekerheid inzake het toekomstig Belgisch werknemersstatuut. Voor de open Belgische economie zal de groei dus moeten aantrekken via de globale wereldgroei.

Als we naar de effectieve groeicijfers kijken over de periode 2004 tot en met het eerste kwartaal van 2013 in België, valt op dat de positieve groeicijfers die werden opgetekend na de crisis 2008-2009 zijn omgebogen in de loop van 2011. De de jaar-op-jaar groeicijfers geven aan dat de uitdieping sinds een drietal kwartalen stabiliseert, dit lijkt de gematigde positieve verwachtingen voor de groei in België in het jaar 2013 en 2014 te ondersteunen (cfr. supra).

Grafiek 1-2: Ontwikkeling van het reëel Belgisch bbp per kwartaal

Bron: Nationale Bank van België (NBB)

De OESO schetst echter minder positieve conjuncturele verwachtingen, o.a. voor België. Pas in 2014 zal de Belgische economie opnieuw een groei kennen van 1,1%. Dit kan gerealiseerd worden dankzij een positieve netto-uitvoer en een aantrekkende binnenlandse vraag. In 2013 zou België echter nog tegen een nulgroei aankijken. De verbeterde netto-uitvoer zou er daarentegen wel voor zorgen dat de economie weerhouden wordt van een nieuwe krimp.

Tabel 1-5: Groei van het bbp tegen constante prijzen (jaargemiddelde in %)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
België	1,0	-2,8	2,4	1,9	-0,3	0,0	1,1
Duitsland	0,8	-5,1	4,0	3,1	0,9	0,4	1,9
Frankrijk	-0,2	-3,1	1,6	1,7	0,0	-0,3	0,8
Nederland	1,8	-3,7	1,6	1,1	-1,0	-0,9	0,7
Eurozone	0,3	-4,3	1,9	1,5	-0,5	-0,6	1,1
Verenigd Koninkrijk	-1,0	-4,0	1,8	1,0	0,3	0,8	1,5
Verenigde Staten	-0,3	-3,1	2,4	1,8	2,2	1,9	2,8
Japan	-1,0	-5,5	4,7	-0,6	2,0	1,6	1,4

Bron: OECD Economic Outlook - Mei 2013

1.2 Internationale context van de papier- en grafische sector

Op internationaal vlak heerst er een structurele overcapaciteit in de papier- en grafische sector. Deze is ontstaan door een combinatie van een in het verleden opgebouwd overaanbod en een afgezwakte vraag ten gevolge van de huidige laagconjunctuur en de digitalisering.

De productiecapaciteit heeft zich geleidelijk aan uitgebreid in de groeielanden, maar ook in Europa werd nog tot in 2005¹ aanhoudend geïnvesteerd in productiecapaciteit. Men anticepeerde op een verdere economische groei en aantrekkende vraag naar papier. Niet lang daarna braken echter achtereenvolgens de bankencrisis (2008) en de Europese schuldencrisis (2011) uit met een vertrouwenscrisis als resultaat die tot op vandaag nog nazindert. Als gevolg hiervan heeft de uitermate conjunctuurgevoelige papier- en grafische sector zijn verkoopscijfers zien wegzakken, voornamelijk in het advertentiesegment waarop men als eerste bespaart in crisistijden. De negatieve impact van de recessie op de papier- en grafische sector is dus dubbel zo sterk dan op andere sectoren.

Daarnaast vindt er in de geïndustrialiseerde economieën een digitale omwenteling plaats waarbij papieren dragers marktaandeel moeten afstaan aan digitale alternatieven. Enerzijds wordt er gevreesd dat dit marktaandeel definitief verloren is. Anderzijds creëert dit een opportuniteit voor aanbieders om zich een nieuw profiel aan te meten waar de complementariteit van schriftelijke en digitale media centraal staan.

De segmenten die onaangetast blijven door de digitalisering vinden we terug in de productie van de verpakkingen en het papier voor huishoudelijk gebruik. Hier zal namelijk nu en in de toekomst geen vraag ontstaan naar digitale alternatieven. Deze papieren producten profiteren dan ook van een toenemend succes.

1.2.1 De papierindustrie

Op wereldniveau

Naargelang de locatie kunnen de prestaties van de papiersector internationaal sterk verschillen. Zo boekt de papiersector in de V.S. in het eerste kwartaal van 2013 hoger dan gemiddelde winsten, terwijl de Europese papierbedrijven wegwijnen onder een afgenomen binnenlandse vraag en een dalende export². In 2012 kenden de volumes in de V.S. echter een afname met 1,3%. China doet het goed en is ondertussen reeds doorgestoten tot de wereld grootste papier- en kartonproducent. Ook Brazilië zag zijn productie licht stijgen in 2012 met 0,2%³.

Overcapaciteit blijft echter een aanhoudend probleem, ook in landen zoals China waar de vraag trager groeit dan de productiecapaciteit⁴. Vooral in het segment van het grafisch papier heerst er een overcapaciteit over heel de wereld wat weinig tot geen marge geeft aan de producenten om hun prijzen op te trekken⁵. Het verpakkingssegment daarentegen slaagt hier veel beter in mede dankzij de groeiende vraag naar verpakkingen⁶.

---

¹ CRB 2013-0151

² FOEX, 15/05/2013

³ FOEX, 12/03/2013

⁴ FOEX, 16/04/2013

⁵ FOEX, 15/01/2013

⁶ FOEX, 12/03/2013

Op Europees niveau

De Europese papiermarkt kent een structurele achteruitgang die versterkt wordt door twee factoren; een overcapaciteitsprobleem en de economische recessie.

Het in het verleden opgebouwd productieaanbod overtreft de vraag naar Europees papier waardoor de producenten er niet langer in slagen een evenwichtige marktprijs voor hun producten te krijgen. Als ze de prijzen verhogen, is dit eerder gedreven door toegenomen kosten dan door een aantrekkelijke vraag. Aangezien de Europese vraag naar papier blijft afzwakken zal het aanbod genoodzaakt zijn om te volgen. Er zijn dan ook voor meer dan een miljoen ton capaciteitsverminderingen aangekondigd tegen het einde van het tweede kwartaal van 2013⁷.

De digitale media snoepen belangrijke marktaandeelen af van de bedrukte kranten, brochures, advertenties en tijdschriften. Dit gaat gepaard met een afname van de vraag naar gedrukte media, die de verkoopschijfers van kranten en magazines naar beneden haalt. In West-Europa daalt de productie van krantenpapier dan ook in het eerste kwartaal van 2013 met 2,5% ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2012. De vooruitzichten op korte termijn zien er niet beter uit, onafhankelijk van welke regio men bekijkt⁸.

Naast de daling van de vraag naar kranten en magazines op papierdragers bij de eindconsument o.a door de digitalisering, worden de segmenten ook getroffen door de tijdelijke uitval van de vraag vanuit het bedrijfsleven als gevolg van de economische recessie. Het segment die hier het zwaarst door getroffen wordt, is dat van de bedrukte advertenties. Besparingen ten gevolge van de economische crisis monden veelal uit in een reductie van advertentie-uitgaven. Het zijn vooral de gestreken papiersoorten die gebruikt worden voor reclamedoeleinden en die hier dus de meeste hinder van zullen ondervinden. Dit uit zich ook in een neerwaartse druk op de verkoopprijzen van het houthoudend LWC en het houtvrij CWF papier. Maar ook de prijzen van het kantoorpapier staan onder druk als gevolg van de toegenomen werkloosheid en de tendens naar meer papierloze administraties binnen de bedrijfswereld, zie 2.1.3.

Het oud papier bevindt zich in 2012 en begin 2013 op een relatief laag prijsniveau en is sterk afhankelijk van de uitvoer naar Azië en in het bijzonder China. Sinds februari 2013 geldt er echter een verstrengde kwaliteitscontrole op de invoer van een aantal producten naar China waaronder oud papier. De zogenaamde 'Operation Green Fence' heeft als doel om het land te beschermen tegen de invoer van laagkwalitatief papierafval. Het is mogelijk dat dit in de loop van 2013 een vermindering in het aantal leveringen naar China zal teweeg brengen. Zo stellen we vast dat de Chinese import van OCC (old corrugated containers) vanuit West-Europa met meer dan 10% daalt in het eerste kwartaal van 2013 tegenover het eerste kwartaal van 2012⁹. Het hierdoor hoger dan verwacht binnenlands aanbod van oud papier op de West-Europese markt oefent neerwaartse druk uit op de prijzen.

Maar het is niet enkel kommer en kwel binnen de papiersector. Bepaalde segmenten slagen er toch in bescheiden successen te boeken, namelijk deze van de verpakkingen en het papier voor huishoudelijk gebruik. In het eerste kwartaal van 2013 laten zij een productietoename optekenen van respectievelijk 1,3% en 0,4%¹⁰. De verpakkingsprijzen kennen in de loop van de tweede helft van 2012 een voorzichtig opwaartse trend, zie 2.1.3.

---

⁷ FOEX, 16/04/2013

⁸ FOEX, 28/05/2013

⁹ <http://www.risiinfo.com>

¹⁰ FOEX, 28/05/2013

Vanuit het oogpunt van de digitalisering kunnen we de papiersector opdelen in twee clusters naargelang zij al dan niet geconfronteerd worden met concurrerende digitale alternatieven. Het zijn vanzelfsprekend de verpakkingen en het papier voor huishoudelijk gebruik die tot de niet-beconcurrerende cluster behoren. Het is daarentegen de markt voor grafisch papier waar de competitie sterker woedt. Hier zal het er vooral op aankomen om de meerwaarde van het papier volop uit te spelen ten aanzien van de digitale varianten. Aandacht voor de beleving van papier komt hierbij meer op de voorgrond. Een mooi voorbeeld is de recente uitgave van postzegels met chocoladegeur- en smaak door de zegeldrukkerij van Bpost. Aan de inkt is het chocolade- aroma toegevoegd en in de gomlaag is de chocoladesmaak verwerkt¹¹. Dit maakt de postzegel tot een uniek nicheproduct dat niet zomaar vervangbaar is. De toekomst van de papiersector bestaat er o.a. in om in te zetten op nicheproducten die een unieke toegevoegde waarde bieden aan het papier.

Het is belangrijk om in deze context ook het duurzame karakter van papierproducten te onderstrepen. Uit een onderzoek van het Paper Chain Forum blijkt namelijk meer dan de helft van de respondenten papier nog altijd te associëren met ontbossing. Paradoxaal genoeg blijkt de meerderheid van de respondenten op de hoogte van de benutting van hernieuwbare grondstoffen voor de productie van papier en het gebruik van hoofdzakelijk gerecycleerd papier voor kranten en tijdschriften¹². Zo is de recyclagegraad van het papier in Europa van 51,8 tot 70,4% gestegen in 10 jaar. België doet beter met een recyclagegraad van 76,1% in 2011. Het aandeel van groene energie in het energieverbruik van de Belgische papierindustrie overtreft de 50%¹³.

Op Belgisch niveau

De conjunctuur van de Belgische papier- en kartonindustrie kent een neerwaartse trend in de tweede helft van 2012, die uitsluitend toe te schrijven is aan het segment van de papier- en kartonfabricage. Het verwerkingssegment wordt gekenmerkt door een opwaartse tendens, maar bevindt zich op een relatief laag conjunctuurniveau. Daarnaast kampt dit laatste subsegment in 2012 met een ruimere overcapaciteit en dus een lager dan gemiddelde bezettingsgraad, binnen de periode 2000 t.e.m het 1ste kwartaal van 2013, dan het fabricagesegment.

Uit de aprilenquête 2013 van de Nationale Bank van België (NBB) blijkt voor de papier- en kartonindustrie in zijn geheel een verslechtering van de vooruitzichten van de werkgelegenheid en de vraag, alsook een vermindering van het voorraadpeil. Het ondernemersvertrouwen blijft laag en het productietempo vertraagt. Enkele positieve signalen vinden we terug in het toegenomen aantal binnenlandse bestellingen en de evolutie en vooruitzichten van de verkoopprijzen.

In de eerste vier maanden van 2013 neigt de brutoreeks van de synthetische conjunctuurcurve van de papier- en kartonindustrie naar beneden. De licht opwaartse trend in het verwerkingssegment wordt teniet gedaan in april. Het fabricagesegment daarentegen ziet de conjunctuur licht opveren in april, maar dit blijkt onvoldoende om een wezenlijk verschil te maken.

1.2.2 De grafische sector

Op Europees niveau

Het ondernemersvertrouwen blijft laag en het ziet er naar uit dat de economie in 2013 verder zal krimpen in de eurozone. Dit betekent ook voor de Europese grafische bedrijven geen onmiddellijke

---

¹¹ GN, 04/2013

¹² GN, 05/2013

¹³ GN, 02/2013

heropleving van de reclame-uitgaven die tijdens crisistijden ingeperkt worden. Daarnaast nemen digitale media een groeiend marktaandeel in van de gedrukte media. Digitale kranten, boeken, online reclame en brochures winnen aan populariteit. Meer en meer groeit echter de overtuiging dat digitale en gedrukte media complementair zijn en dat een combinatie van beiden de beste oplossing is¹⁴. Papier blijft een belangrijk onderdeel van de mediamix, maar het kan gelinkt worden aan het digitaal medium. Drukwerk kan bijvoorbeeld met een krachtige boodschap de aandacht trekken en de lezer daarna naar een website of een sociaal mediakanaal leiden.

Een andere trend waarmee Europese grafische bedrijven geconfronteerd worden, is de evolutie naar meer gepersonaliseerde kleine oplages met korte leveringstermijnen. Dit geldt niet enkel voor bijvoorbeeld reclamebrochures, maar ook voor verpakkingen. Men spreekt van een evolutie van massaproductie naar massapersonalisatie, of ook wel van Web to Print naar Web to Pack. De vraag naar gediversifieerde verpakkingen aangepast aan het seizoen, de regio, de lopende promoties groeit en het aanbod dient hierop in te spelen. Daarnaast blijft de verpakkingmarkt over een belangrijk groeipotentieel beschikken in de opkomende landen waar de levenskwaliteit en het aandeel van de middenklasse gestaag toeneemt.

De technologie staat ook niet stil, zo ontstaan nieuwe printmethoden zoals 3D-printing, gedrukte elektronica (bv. flexibele displays, RFID (Radio Frequency Identification) -etiketten) en drukwerk met een toegevoegde elektronische waarde (bv. wenskaart met aanraakscherm). De ene technologie leunt dichter aan tegen de drukkerijactiviteiten dan de andere. Zo bevindt de gedrukte elektronica zich vrij ver van de oorspronkelijke activiteit in tegenstelling tot het drukwerk met toegevoegde elektronische waarde. Bij deze laatste staat de elektronica ten dienste van het drukwerk. Denken we bijvoorbeeld aan een actieve omslag van een boek, een advertentie, een wenskaart of een fotoalbum met een aanraakscherm op de omslag waarop een video kan bekeken worden¹⁵. Voorlopig zijn deze activiteiten nog vooral het actieterrein van de afwerkingsbedrijven aangezien zij tot nog toe de expertise hebben opgebouwd om elementen met toegevoegde waarde aan drukwerk toe te voegen.

Het ziet er dus naar uit dat het actieterrein van de grafische sector zich zal uitbreiden tot een geïntegreerde en gediversifieerde communicatiedienstverlening. Er duiken verschillende opportuniteiten voor Europese grafische bedrijven op die investeringen in machinerie, personeel, technologie en ICT vragen. Het blijft echter moeilijk om na de bankencrisis voldoende geldmiddelen te bekomen om investeringen mogelijk te maken. Ook de Europese schulden crisis blijft nog doorwegen op de markten, toch zou het consumentenvertrouwen een lichte toename laten optekenen, zie 1.1.

Op Belgisch niveau

De conjunctuur van de grafische sector kent in België een neerwaartse tendens in 2012. Na een overwegend stabiel eerste kwartaal van 2013 in de brutoreeks van de conjunctuurcurve, zorgt april voor een daling in diezelfde reeks. Hierdoor dreigt de afgevlakte conjunctuurcurve in de loop van 2013 onder het niveau van 2009 terecht te komen.

Uit de aprilenquête 2013 van de NBB is er voor de grafische sector een achteruitgang in de binnenlandse en buitenlandse bestellingen wat leidt tot een sombere inschatting van de orderpositie. Pessimistische vooruitzichten voor de werkgelegenheid en de vraag ondermijnen het ondernemersvertrouwen. Niettegenstaande zijn er toch een paar elementen die een positieve invloed

---

¹⁴ GN, 05/2013

¹⁵ GN, 01/2013

hebben op het conjunctureel functioneren. We stellen namelijk een lichte toename van het productietempo vast alsook een relatief hoge gemiddelde verzekerde activiteitsduur.

Overeenkomstig de Europese grafische bedrijven, worden ook de Belgische geconfronteerd met een digitale omwenteling of beter de uitbreiding van het productaanbod met digitale media. Diversificatie, personalisatie en just in time worden speerpunten in het moderne grafische landschap. Deze elementen zorgen ervoor dat de bedrijven in de sector opnieuw meer zullen concurreren op creativiteit en toegevoegde waarde en minder op prijs. De hevige prijzenconcurrentie wordt namelijk door 83% van de respondenten van de Conjunctuurenquête van Febelgra (vierde kwartaal van 2012) nog steeds als de grootste bedreiging aangevoeld. Het moeilijk economisch klimaat speelt niet in de kaart van de Belgische grafische ondernemingen. In 2012 kromp de Belgische economie met 0,2%- 0,3%, Tabel 1-3 en Tabel 1-5. Volgens de voorspellingen zou België in 2013 echter een lichte economische groei kennen wat een positieve impact kan hebben op het ondernemers- en consumentenvertrouwen.

2 Gedetailleerde becijferde analyse van de conjunctuur in de papier- en grafische sector, in België

2.1 Ontwikkeling van de pulp- en papierprijzen

2.1.1 Pulprijzen (Europa)

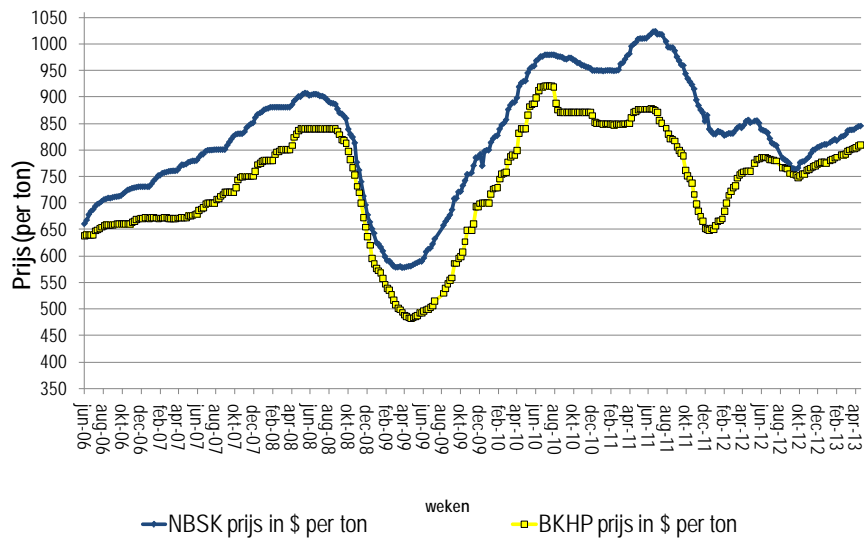
Om een goed inzicht te krijgen in het prijsverloop van het papier, is het noodzakelijk om eerst de prijsevolutie van de belangrijkste grondstof voor het papier van nabij te volgen. Dit doen we aan de hand van onderstaande grafieken die ons een beeld geven over het prijsverloop van twee belangrijke pulpproducten op de Europese markt, namelijk de northern bleached softwood kraftpulp of NBSK en de bleached hardwood kraft pulp of BHKP. De NBSK-pulp bestaat uit gebleekte naaldhoutpulp met lange vezels en zorgt voor de weerbaarheid van het papier, terwijl de BHKP-pulp afkomstig is van gebleekt loofhout met korte vezels en bijdraagt aan de zachtheid en de opaciteit van het papier.

Het prijsverloop van beide pulpsoorten kent lange tijd een synchroon verloop. Zo krijgen beide pulpsoorten in mei 2009 een stimulus na de aanhoudende daling naar aanleiding van de bankencrisis. Aan deze stijging komt een einde in juli 2011 waarna opnieuw een afname volgt, doch minder sterk dan de voorgaande. Vanaf maart 2012 beginnen de prijsbewegingen van beide pulpsoorten verschillend te verlopen. Zo kent de gebleekte loofhoutpulp (BHKP) in de eerste helft van 2012 een sterke toename, terwijl de gebleekte naaldhoutpulp (NBSK) vrij stabiel blijft en in de tweede helft van 2012 afneemt waardoor de prijzen van beide pulpsoorten elkaar sterk gaan benaderen. Dit neemt de incentive weg om de naaldhoutpulp te vervangen door de traditioneel goedkopere loofhoutpulp. In het vorig conjunctuurverslag wezen we er al op dat dit slechts een tijdelijke situatie is. Zo zien we dat eind 2012 en begin 2013 het prijsverschil langzaam terug groter wordt. De prijzen van beide pulpsoorten worden omhooggestuwd en kennen terug een gelijkaardig verloop. Voor de NBSK pulp werd tegen het einde van het eerste kwartaal van 2013 een stijging van de prijs tot 850 dollar per ton voorspeld¹⁶. De prijs heeft alleszins een toename gekend en bedraagt op eind april 2013 quasi 847 dollar per ton.

---

¹⁶ Conjunctuurverslag, CRB 2013-0151

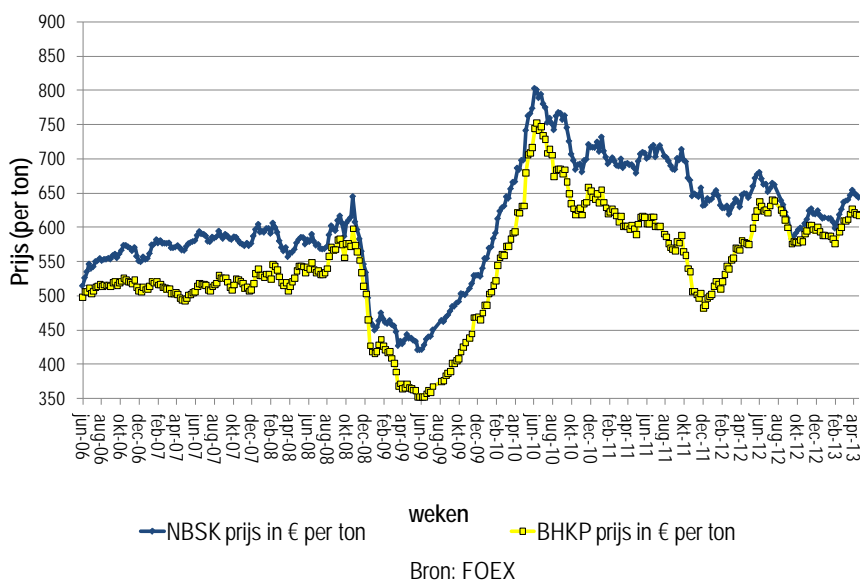
Grafiek 2-1: Ontwikkeling pulpprijzen (in \$/ton)

Bron: FOEX

Terwijl de euro in de eerste helft van 2012 terrein verloor ten opzichte van de dollar, heeft de euro zich tussen de tweede helft van 2012 en begin 2013 hersteld. Eind april 2013 bereikt de euro een niveau vergelijkbaar met dat van januari 2012. Het is echter niet zo dat de euro gedurende de volledige periode een permanente stijging heeft gekend. Tijdens de tweede helft van 2012 stijgt de euro in waarde ten aanzien van de dollar wat de prijsdaling van beide pulpsoorten in euro verklaart. Begin 2013 begint de euro terug terrein te verliezen ten opzichte van de dollar en dit zien we weerspiegeld in de prijsstijging van beide pulpproducten.

Grafiek 2-2: Ontwikkeling pulpprijzen (in €/ton)

2.1.2 Oud papier

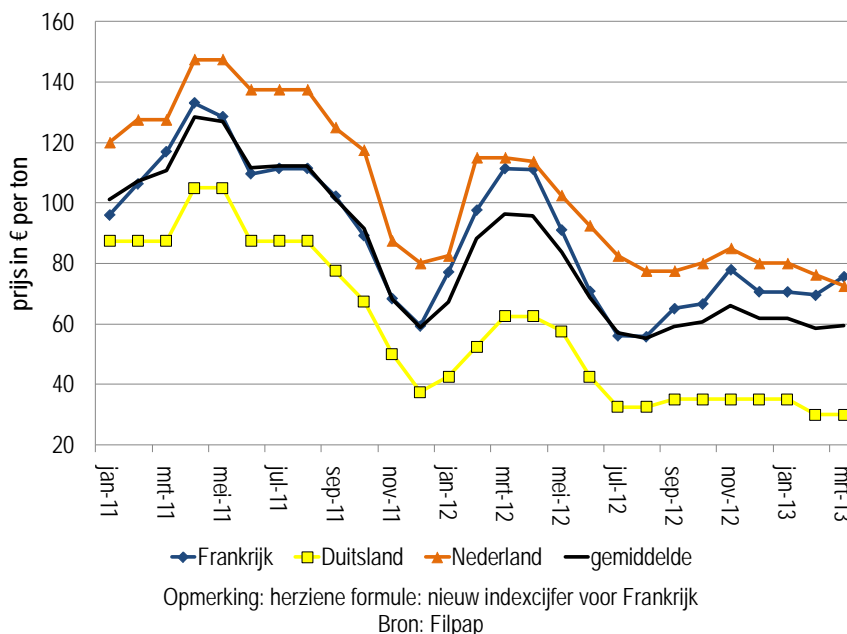
Naast verse pulp kan men voor de productie van papier ook gebruik maken van gerecycleerde pulp op basis van oud papier. Daarom bekijken we hiervan het prijsverloop in Grafiek 2-3. Deze grafiek geeft de prijsontwikkeling van oud papier in de verschillende buurlanden weer en het gemiddelde hiervan, wat richtinggevend is voor de Belgische prijzen.

Het jaar 2011 wordt voornamelijk gekenmerkt door een dalende tendens in de prijzen van oud papier. Als gevolg van een aantrekkende vraag vanuit Azië en China worden de prijzen begin 2012 omhoog gestuwd. Tijdens de maanden april- juli 2012 verzwakt de buitenlandse vraag echter onder invloed van negatieve prijsverwachtingen, wat een druk op de prijzen veroorzaakt. Vanaf september 2012 is er terug een licht positieve trend merkbaar. De gemiddelde prijs verloopt vrij stabiel tijdens de tweede helft van 2012 en begin 2013. Het prijsverloop blijft echter sterk afhankelijk van de uitvoer naar Azië en China wat het moeilijk maakt om uitspraken te doen over het toekomstig verloop van de prijzen. In China geldt er vanaf februari 2013 een verstrengde kwaliteitscontrole voor een voorlopige periode van 10 maanden op de invoer van een aantal producten waaronder oud papier. Deze kwaliteitscontrole, ook wel genaamd 'Operation Green Fence', richt zich voornamelijk op een aantal milieucriteria waaraan de producten moeten voldoen¹⁷. Het is mogelijk dat dit in de loop van 2013 een vermindering in het aantal leveringen naar China zal teweeg brengen.

¹⁷ http://www.recyclingtoday.com/Article.aspx?article_id=140382

Grafiek 2-3: Prijzontwikkeling van oud papier in de buurlanden en het gemiddelde (gemengd, franco fabriek)-herziene formule

2.1.3 Papierprijzen (Europa)

Het gemiddelde van de Europese papierprijzen maakt over een ruime periode van 2011 tot begin 2013 een aantal golvende bewegingen die qua omvang afnemen doorheen de tijd. Een eerste golf wordt in de eerste helft van 2011 gekenmerkt door een sterke toename van de gemiddelde papierprijs om in de loop van de tweede helft een sterke neerwaartse beweging te maken. In de loop van 2012 doet er zich een tweede golf voor, maar minder uitgesproken en op een kortere tijdslijn dan die in 2011. De derde golf is de zwakste in amplitude. Ze start in augustus 2012 en evolueert naar een vrij stabiel prijsverloop in het eerste kwartaal van 2013. Gelijkaardige trends vinden we terug in het prijsverloop van de grondstoffen papierpulp en oud papier.

De gemiddelde papierprijs bestaat zowel uit prijzen voor grafisch (druk- en schrijf-) papier als verpakkingspapier. Het hierboven besproken prijsverloop geldt voor het gemiddelde van al deze vermelde papiersorten, maar niet voor elke papiersort individueel. De prijsevolutie kan variëren tussen de papiersorten onderling en daarom bekijken we het prijsverloop per categorie apart.

Krantenpapier (op rollen)

Vooreerst bekijken we de prijsevolutie van het Europees krantenpapier. Tijdens de periode 2006- 2013 valt het op dat de prijs begin 2010 een aanzienlijke afname heeft gekend. Nadien heeft de prijs zich vanaf midden maart 2010 tijdelijk gestabiliseerd op een zeer laag niveau, het laagste niveau sinds begin 2006 met € 407,79 per ton op 25 mei 2010. Eind 2010 heeft de prijs terug een aanzienlijke groei gekend wat de voorgaande daling grotendeels compenseerde. Deze groei hield aan tot eind 2011, zij het vanaf midden maart 2011 minder uitgesproken. Begin 2012 is er echter terug een lichte afkalking van de prijs van het Europees krantenpapier merkbaar dat zich vanaf de tweede helft van 2012 sterker doorzet. Ook in de RISI-cijfers merken we een gelijkaardige neerwaartse evolutie in het prijsverloop. Een zwakke economische activiteit en een groeiend aandeel digitale lezers weegt op de vraag naar

nieuwspapier. Ook de omschakeling naar kleinere formaten of een minder groot aantal pagina's per exemplaar doet de volumes dalen¹⁸. De prijsevolutie van oud papier; een belangrijke grondstof voor krantenpapier; kent een gelijkaardige trend waarbij rond de periode april- mei 2012 een prijsdaling plaatsvindt en daarna een stabiele tot positieve periode volgt. De prijs blijft in absolute termen echter laag.

Ander grafisch papier: druk- en schrijfpapier

Naast het krantenpapier bekijken we ook het prijsverloop van het druk- en schrijfpapier. De gemiddelde prijs kent een neerwaartse trend gedurende de tweede helft van 2012 en begin 2013, ook al bevindt het prijsniveau zich nog vrij hoog vergeleken met het dieptepunt in maart 2010. De hierboven beschreven trend is niet noodzakelijk van toepassing op alle subcategorieën van het druk- en schrijfpapier en daarom bekijken we ze even apart.

Gestreken houthoudend papier (op rollen)

Het houthoudend gestreken magazinepapier (LWC) kent een neerwaarts prijsverloop tijdens de tweede helft van 2012 en begin 2013. Ook de RISI cijfers bevestigen dit. De vraag en de prijs van dit typepapier is onderhevig aan conjuncturele invloeden. In tijden van laagconjunctuur zal men de reclame-uitgaven verminderen, wat een effect heeft op het verbruik van reclamebladen en het typepapier dat hiervoor gebruikt wordt. Het LWC papier is hier een voorbeeld van en zal zijn vraag en prijs dus zien afzakken. Daarenboven ondervindt het LWC papier recent concurrentie van de goedkopere SC (super calandered) papiersoort. Deze laatste is een hoogkwalitatieve ongestreken papiersoort die zijn toepassing vindt in tijdschriften, catalogi en advertenties¹⁹. Naar analogie met het gemiddelde van het druk- en schrijfpapier blijft het niveau toch nog vrij hoog vergeleken met het dieptepunt in maart 2010. De prijs voor een ton LWC papier bedraagt eind april 2013 ongeveer 670 euro. Ook de RISI prijzen schommelen rond dit niveau. Niettemin moeten we er attent op blijven dat het niveau sterk zal afnemen als de daling zich in 2013 even sterk blijft doorzetten.

Gestreken houtvrij papier (op rollen)

De prijs van de houtvrij gestreken papiersoort (CWF) kent vanaf het voorjaar in 2011, na een stevige stijging, een lichte afkalving die vanaf midden 2012 in een versnelling terecht komt. Tussen mei 2012 en 2013 geven de FOEX cijfers een sterkere procentuele daling aan dan de RISI cijfers. Eind april 2013 klokt de FOEX prijs af op ongeveer 678 euro per ton. Niettemin blijft het prijsniveau hoger dan het dieptepunt in maart 2010. Deze papiersoort vindt toepassing in onder andere reclamebladen. Dit verklaart grotendeels de neerwaartse tendens in het prijsverloop aangezien een laagconjunctuur verminderde reclame-uitgaven en bijgevolg een lager CWF verbruik voorspelt (zie supra). Daarnaast wordt er ook een concurrentiestrijd geleverd tussen de leveranciers van het gestreken chemisch papier (CWF) en het gestreken mechanisch papier. De prijsdaling van het CWF papier en het relatief klein prijsverschil tussen de twee papiersoorten komt de vraag naar de CWF papiersoort echter ten goede²⁰.

Ongestreken houtvrij papier (vellen)

Het ongestreken houtvrij papier (A4 B-copy) kent vanaf april 2010 een opmerkelijke prijsstijging en bereikt eind 2011 een piek met quasi 879 euro per ton, het hoogste prijsniveau sinds 2006. Vanaf 2012 brokkelt de prijs lichtjes af, om eind april 2013 een prijs van 849 euro per ton te bereiken. Deze

---

¹⁸ FOEX, 15/01/2013

¹⁹ FOEX, 19/02/2013, 14/05/2013

²⁰ FOEX, 15/01/2013

neerwaartse tendens vindt zijn oorsprong in de door de crisis versnelde invoering van de 'paperless office'²¹.

Verpakkingspapier

De verpakkingspapiersoorten op basis van gerecycleerde vezels of OCC (Testliner2, Testliner3 en RB Fluting) bespreken we samen aangezien zij een overeenkomstig prijsverloop kennen. Zo kent deze reeks na een aanhoudende prijsdaling in de periode 2008 -midden 2009 een stevige terugkeer en bereikt haar piek midden juli 2011 met bijna 509 euro per ton voor Testliner 2; 492 euro per ton voor Testliner 3 en quasi 479 euro per ton voor RB Fluting. Hierna volgt een korte maar steile daling die in de loop van februari 2012 stopt en gevolgd wordt door een korte golvende beweging in de eerste helft van 2012. De tweede helft van 2012 en begin 2013 wordt dan gekenmerkt door een voorzichtige opwaartse trend die eind april 2013 uitmondt in ongeveer 446 euro per ton voor Testliner 2; 419 euro per ton voor Testliner 3 en 404 euro per ton voor RB Fluting. Het FOEX prijsniveau van het verpakkingspapier met gerecycleerde vezels is relatief hoog vergeleken over de periode 2006 tot begin 2013. De RISI cijfers geven echter hogere prijsniveaus.

Het prijsverloop van de andere twee verpakkingsoorten (Kraftliner Brown, en Kraftliner White Top) kent een gelijkaardige evolutie, zij het dat de prijsbewegingen voor de verpakking Kraftliner Brown zich sterker en vroeger manifesteren dan die van Kraftliner White Top. We zien dat er zich na een aanhoudende prijsdaling voor beide verpakkingen in de tweede helft van 2009 een opmerkelijke prijsstijging voordoet die zijn piek bereikt in januari 2011 voor de Brown variant met 605 euro per ton en wat later in september 2011 voor de White Top variant met 788 euro per ton. De RISI cijfers laten voor de Brown variant iets hogere prijsniveaus optekenen. In de daaropvolgende periode vertoont Kraftliner Brown een aanhoudende daling in 2011, maar herpakt zich terug in de loop van 2012 en begin 2013. Eind april 2013 bereikt de prijs voor de Brown variant een relatief hoog niveau met 586 euro per ton. De tweede verpakkingsoort, namelijk Kraftliner White Top, kent pas een prijsdaling in de tweede helft van 2011 die zich slechts zwak doorzet. Vanaf de tweede helft van 2012 tracht de prijs zich terug te herstellen, maar kent begin 2013 een lichte terugkeer en belandt eind april 2013 op bijna 769 euro per ton.

2.1.4 Papierprijzen (België)

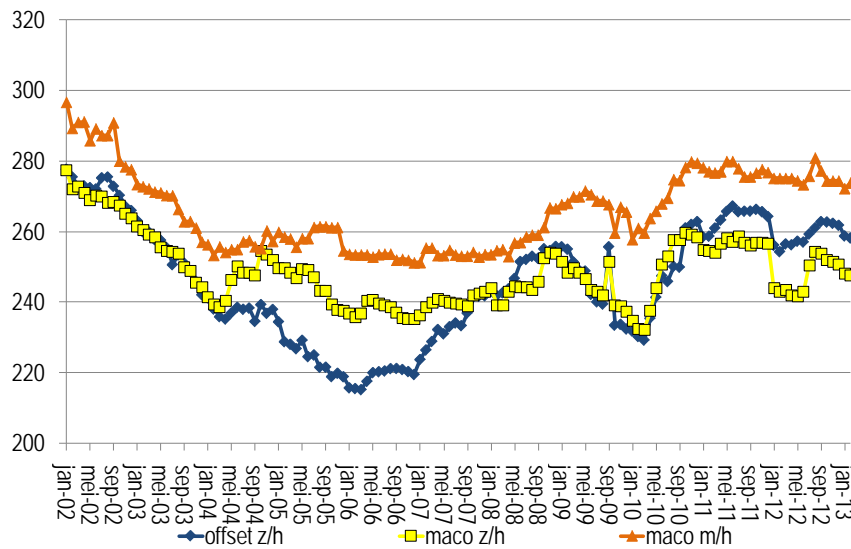
Tijdens de tweede helft van 2012 en begin 2013 evolueren de Europese en Belgische papierprijzen vrij gelijklopend, zij het dat de neerwaartse trend van het Europees houthoudend gestreken magazinepapier (LWC) niet wordt doorgetrokken tot in België waar de papierprijs (maco m/h) vrij stabiel blijft in diezelfde periode. Aangezien uit de periode van 2008 tot en met de eerste helft van 2012 blijkt dat het prijsverloop van de Europese variant LWC een sterkere weerspiegeling is van de prijsevolutie van de Belgische variant maco m/h, is het zeer waarschijnlijk dat bij een verdere daling van de Europese papierprijs ook de Belgische zal volgen.

De evolutie van de Belgische houtvrij gestreken en ongestreken papiersoorten kennen in de beschouwde periode een gelijksoortig verloop. Over de periode 2008- begin 2013 merken we echter wel dat de prijs van de houtvrij gestreken papiersoort (maco z/h) begin 2012 een plotse daling kent die afwijkt van de gestage daling van de Europese papierprijs (CWF). Midden 2012 volgt echter een opwaartse correctie van de prijs van het houtvrij maco z/h papier. Dit is eigenlijk het enige belangrijk, doch kortstondig waarneembaar verschil tussen de Belgische en Europese prijzen van de houtvrije papiervarianten.

---

²¹ FOEX, 12/03/2013

Grafiek 2-4: Ontwikkeling van de prijsindexcijfers voor papier

Bron: Febelgra (01-01-1973 = 100)

2.2 Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België

2.2.1 Papier en kartonnijverheid

De eerste 4 maanden van 2013 brengen geen goed nieuws met zich mee voor de papier- en kartonnijverheid, aangezien de bruto reeks van de synthetische conjunctuurcurve tijdens de beschouwde periode daalt. Dit is een uitloper van de neerwaartse tendens in de loop van de tweede helft van 2012. Hiermee duikt de brutoreeks verder onder het conjuncturniveau van eind 2009.

Deze neerwaartse evolutie is in belangrijke mate te wijten aan de bruto conjunctuurbewegingen van het fabricagesegment in het tweede deel van 2012 en begin 2013. April lijkt echter het keerpunt te vormen voor het fabricagesegment; hier is een opwaartse beweging merkbaar in de bruto reeks van de synthetische conjunctuurcurve. Alles samen maakt dit echter dat de afgevlakte reeks van de conjunctuurcurve een overwegend neerwaartse tendens kent over de beschouwde periode waarbij ze eind 2012 langzaam onder het conjuncturniveau van eind 2009 duikt. De gemiddelde verzekerde activiteitsduur in april blijft stabiel, maar bevindt zich met 1,2 maanden onder het niveau van april 2012.

Dezelfde reeks vertoont in het verwerkingssegment een eerder tegengesteld verhaal en realiseert een licht opwaartse conjunctuurtrend, maar blijft nog op een relatief laag niveau hangen vergeleken met eind 2009. De brutoreeks vertoont in de tweede helft van 2012 zowel pieken als dalen en de eerste maanden van 2013 lijkt de conjunctuurtrend zijn lichte opwaartse trend aan te houden. April zorgt echter voor een duidelijke daling in de brutoreeks van de synthetische conjunctuurcurve en brengt het niveau tot op het dieptepunt van 2009. De gemiddelde verzekerde activiteitsduur daalt tot 1,1 maanden en bevindt zich op het laagste punt sinds april 2012.

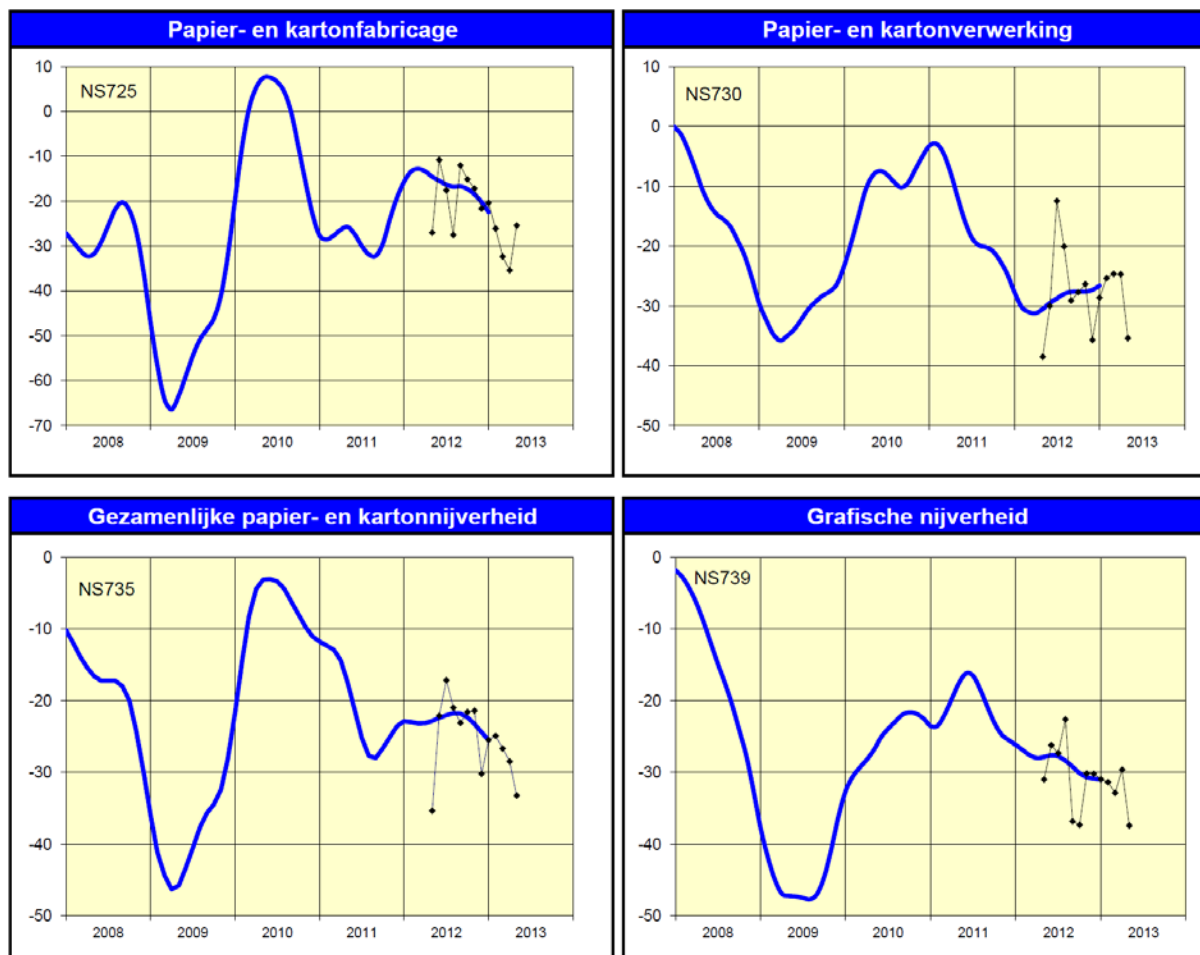
In de april-enquête van de Nationale Bank van België (NBB) geven de respondenten voor de papier- en kartonnijverheid een verslechtering van de vooruitzichten van de werkgelegenheid, de vraag en het voorraadpeil aan. Dit is het gevolg van het afbrokkelend ondernemersvertrouwen in de sector. Het productietempo ondervindt een vertraging, hoewel het aantal binnenlandse bestellingen zeer sterk toeneemt en analoog hieraan ook het verloop en de vooruitzichten van de verkoopsprezen. De

gemiddelde verzekerde activiteitsduur in april blijft stabiel, maar bevindt zich met 1,2 maanden duidelijk onder het niveau van april 2012 toen de activiteitsduur nog afklokte op 1,4 maanden.

2.2.2 Grafische nijverheid

Hoewel eind 2012 en begin 2013 een zekere stabiliteit in de brutoreeks van de synthetische conjunctuurcurve van de grafische nijverheid brachten, lijkt de maand april deze stabiliteit te doorbreken. De brutoreeks neigt opnieuw negatief en bijgevolg dreigt de afgevlakte conjunctuurcurve in de loop van 2013 onder het niveau van eind 2009 terecht te komen. De bestellingen uit binnen- en buitenland nemen globaal af wat de respondenten hun orderpositie negatief doet inschatten. Ook de evolutie van de werkgelegenheid en de vraag schatten zij somber in. Kortom, ook binnen de grafische nijverheid ondervindt het ondernemersvertrouwen een duidelijke achteruitgang. De enige positieve factoren in het verhaal vormen de lichte toename van het productietempo en de relatief hoge gemiddelde verzekerde activiteitsduur van 1,5 maanden.

Figuur 2-1: Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België

Bron: Nationale Bank van België, april 2013

2.3 Omzet

Een andere relevante indicator vormt de omzet van de papier- en grafische activiteiten. Tabel 2-1 leert ons wat de omzet per (sub)sector bedraagt over een periode van 2005 tot en met 2012. Binnen de papiersector wordt de sterke omzetgroei die zich in 2011 manifesteerde afgeremd in 2012. Toch

kunnen we nog een licht positieve groei van 0,4% bevestigen. In absolute waarden bevindt de omzet van het fabricagesegment (17.1: pulp, papier- en karton) zich op een laag niveau, terwijl het verwerkingsegment (17.2: papier- en kartonartikelen) op een relatief hoog niveau standhoudt. Dit hoog niveau is het resultaat van een sterke stijging van de omzet in het verwerkingssegment in de loop van 2011.

De grafische sector daarentegen slaagt er niet in om een omzetgroei te realiseren in 2012. Zowel de uitgeverijen als de drukkerijen boeken een omzetverlies van ongeveer 5% in vergelijking met 2011. Dat de uitgeverijen het in 2012 beduidend slechter doen dan het jaar voorheen is een nieuw gegeven aangezien zij in 2011 nog een omzetgroei van bijna 2% realiseerden ten opzichte van 2010. De omzet van de drukkerijen blijft voor het vijfde jaar op rij achteruit gaan. Deze achteruitgang dikt daarenboven ieder jaar aan sinds 2010. Hierdoor strandt de omzet voor de totale grafische sector op het laagste punt sinds 2005.

Tabel 2-1: Ontwikkeling van de bruto-omzet - miljoenen euro's

Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften, e.a. uitgeverijen*	Drukkerijen en aanverw. diensten	Reproductie van opgenomen media	Totaal grafische industrie
	17.1	17.2	17	58.1*	18.1	18.2	18
2005	2.096,2	2.535,8	4.632,0	3.217,5	3.329,7	41,5	6.588,7
2006	2.067,4	2.525,0	4.592,4	3.397,2	3.476,8	41,2	6.915,2
2007	2.171,3	2.636,8	4.808,1	3.434,3	3.546,1	34,9	7.015,3
2008	1.701,8	2.983,7	4.685,5	3.427,9	3.437,6	31,6	6.897,1
2009	1.178,7	2.731,8	3.910,5	3.274,0	3.130,3	26,6	6.430,9
2010	1.182,0	2.939,4	4.121,4	3.269,0	3.125,1	29,1	6.423,2
2011	1.234,8	3.512,6	4.747,4	3.329,6	3.018,0	35,4	6.383,0
2012	1.242,2	3.523,0	4.765,2	3.154,0	2.862,7	42,1	6.058,8
2006/2005	-1,4%	-0,4%	-0,9%	5,6%	4,4%	-0,7%	5,0%
2007/2006	5,0%	4,4%	4,7%	1,1%	2,0%	-15,3%	1,4%
2008/2007	-21,6%	13,2%	-2,5%	-0,2%	-3,1%	-9,5%	-1,7%
2009/2008	-30,7%	-8,4%	-16,5%	-4,5%	-8,9%	-15,8%	-6,8%
2010/2009	0,3%	7,6%	5,4%	-0,2%	-0,2%	9,4%	-0,1%
2011/2010	4,5%	19,5%	15,2%	1,9%	-3,4%	21,6%	-0,6%
2012/2011	0,6%	0,3%	0,4%	-5,3%	-5,1%	18,9%	-5,1%

* exclusief uitgeverijen van software

Bron: Statbel op basis van de btw-aangiften (de gegevens van de laatste 2 jaar dienen als voorlopig te worden beschouwd en kunnen herzien worden)

Productie

Naast de omzet bekijken we de productievolumes even in detail. Tabel 2-2 geeft de jaarcijfers van de productie van pulp en papier weer. We zien dat de productie van verse pulp in 2012 met 1,7% is gedaald ten opzichte van 2011. Een belangrijke kanttekening is dat de cijfers van gerecycleerde pulp niet opgenomen zijn in de tabel en dat deze veruit de belangrijkste grondstof zijn voor de Belgische papierindustrie. Deze pulp heeft vanaf de jaren '90 opgang gemaakt en profileert zich als een belangrijk groeisegment binnen België²².

De Belgische papierproductie is over het volledig jaar 2012 met 2,4 % gestegen ten opzichte van 2011. De toename van de productie in het segment van het dagblad-, schrijf- en drukpapier met 1,8% is enkel toe te schrijven aan de gestegen productie van houtvrij papier. Deze kende in de loop van 2012 eveneens een lichte prijsstijging, zie Grafiek 2-4, wat doet vermoeden dat de vraag naar deze papiersoort in diezelfde periode sterker toenam dan het aanbod. Dit zou dan ook weleens de oorzaak kunnen zijn van de gestegen prijzen. De productie van het houthoudend papier, namelijk het

²² <http://www.cobelpa.be/nl/pu19.html>

krantenpapier, kent echter een achteruitgang in 2012 van 0,5%. Het verpakkingssegment laat opnieuw een opwaartse trend optekenen van 3,9%. Dit is niet verwonderlijk aangezien dit segment nog over een zekere groeimarge beschikt. Ook de prijzen van verpakkingspapier volgen deze groeiende trend in de loop van 2012. De productie van papier voor huishoudelijk of technisch gebruik kent in 2012 eveneens een toename met 5,4%. Hiermee kunnen we besluiten dat de papierproductie in 2012 een betere beurt heeft gemaakt dan in 2011.

Tabel 2-2: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - jaarcijfers

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	%2007/2006	%2008/2007	%2009/2008	%2010/2009	%2011/2010	%2012/2011
Pulp*	507.029	513.425	510.596	471.433	498.388	503.352	494.708	1,3%	-0,6%	-7,7%	5,7%	1,0%	-1,7%
dagblad-/schrijf-/drukpapier	1.525.822	1.481.652	1.466.206	1.298.092	1.457.607	1.427.210	1.452.373	-2,9%	-1,0%	-11,5%	12,3%	-2,1%	1,8%
waarvan houtvrij papier	n.b.	n.b.	474.850	452.050	467.474	441.274	471.307	n.b.	n.b.	-4,8%	3,4%	-5,6%	6,8%
waarvan houthoudend													
papier (kranlenpapier)	n.b.	n.b.	991.355	846.042	990.133	985.936	981.066	n.b.	n.b.	-14,7%	17,0%	-0,4%	-0,5%
verpakkpapier en -karton	385.434	341.799	322.879	382.764	408.083	431.098	447.785	-11,3%	-5,5%	18,5%	6,6%	5,6%	3,9%
huishoud./toilet papier + technisch papier	146.218	146.109	145.982	115.329	108.309	102.293	107.862	-0,1%	-0,1%	-21,0%	-6,1%	-5,6%	5,4%
Totaal papier en karton	2.057.474	1.969.560	1.935.066	1.796.185	1.973.999	1.960.601	2.008.020	-4,3%	-1,8%	-7,2%	9,9%	-0,7%	2,4%

* exclusief gerecycleerde pulp

Bron: Cobelpa

Ook in het eerste kwartaal van 2013 doet de Belgische papierproductie het beter dan in dezelfde periode in 2012. De productie van papier en karton neemt met 1,5% toe. De stijging is louter toe te schrijven aan het verpakkingssegment dat het met een verhoging van 9,3% aanzienlijk beter doet dan in 2012. Dit segment kent sinds 2009 een aanhoudende jaarlijkse groei, zij het dat de intensiteit van de groei ieder jaar afzwakt. De productie van het dagblad-, schrijf- en druppapier bevindt zich iets onder het niveau van 2012, namelijk 0,4%. In principe kunnen we spreken over het begin van een vrij stabiele trend in 2013 ten opzichte van 2012. De productie van papier voor huishoudelijk en technisch gebruik daarentegen kent het eerste kwartaal van 2013 een zwakkere start dan in 2012. Het productieniveau wordt hiermee ongeveer teruggebracht tot op het niveau van het eerste kwartaal van 2011.

Tabel 2-3: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - 3 maandelijkse cijfers

	3m 2009	3m 2010	3m 2011	3m 2012	3m 2013	% 3m 2011/2010	% 3m 2012/2011	% 3m 2013/2012
Pulp*	121.063	124.863	127.122	124.021	127.227	1,8%	-2,4%	2,6%
dagblad-/schrijf-/drukpapier	296.929	353.340	356.687	360.654	359.350	0,9%	1,1%	-0,4%
verpakkpapier en -karton	90.169	105.833	107.040	109.620	119.865	1,1%	2,4%	9,3%
huishoud./toilet papier + technisch papier	29.686	28.164	26.127	28.112	26.543	-7,2%	7,6%	-5,6%
Totaal papier en karton	416.784	487.337	489.854	498.386	505.758	0,5%	1,7%	1,5%

* exclusief gerecycleerde pulp

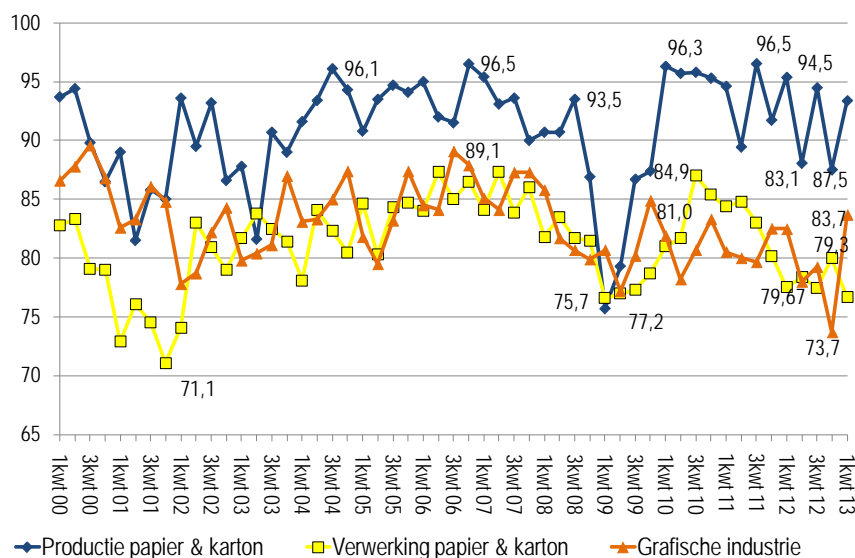
Bron: Cobelpa

We bekijken de gestegen productiecijfers voor papier even in relatie met de bezettingsgraad van de productiecapaciteit. Een blik op Grafiek 2-5 vertelt ons dat de bezettingsgraad voor het fabricagesegment van papier en karton voor het eerste kwartaal van 2013 93,4% bedraagt. Dit is lager dan de 95,4% in het eerste kwartaal van het jaar voordien. Niettemin neemt de bezettingsgraad nog een relatief hoog niveau in over de gehele periode bekeken. Dit kan niet doorgetrokken worden naar het verwerkingssegment van papier en karton waar de bezettingsgraad zich op een eerder laag niveau situeert. De bezettingsgraad in het eerste kwartaal van 2013 bedraagt 76,7% onder het niveau van het eerste kwartaal in 2012 dat afpunt op 77,5%. De grafische sector tenslotte wordt gekenmerkt door een

bezettingsgraad van 83,7% dat het niveau van 82,5% in het eerste kwartaal van 2012 overstijgt. Het niveau bevindt zich echter nog onder het gemiddelde niveau over de beschouwde periode.

Grafiek 2-5: Bezettingsgraad van de productiecapaciteit (in%)

Bron: NBB

Om een correcte interpretatie van bovenstaande cijfers mogelijk te maken, dienen deze in combinatie met de faillissementsgegevens bekeken te worden. Naast een verhoogde productie met de bestaande capaciteit, kan de sluiting van productievestigingen en dus de vermindering van de totale productiecapaciteit in een bepaalde sector eveneens een verhoging van de bezettingsgraad veroorzaken.

Tabel 2-9 leert ons dat het aantal faillissementen in het fabricagesegment stabiel blijft in 2012 ten opzichte van 2011. Dit is dan ook coherent met de licht dalende bezettingsgraad. Het aantal faillissementen in het verwerkingssegment van de papierindustrie is toegenomen in 2012, terwijl de investeringen ook sterk toenamen (cfr. Infra). Dit alles ging gepaard met banenverlies. De grafische sector wordt daarentegen geconfronteerd met een toegenomen bezettingsgraad van de productiecapaciteit. Dit is het logische gevolg van de inkrimping van de totale productiecapaciteit ten gevolge van faillissementen van zowel uitgeverijen als drukkerijen.

2.4 Investeringen

De investeringen vormen een belangrijke indicator voor de toekomstige dynamiek van de sector. Voor deze analyse baseren we ons op cijfers afkomstig van de btw-aangiften.

De papiersector in zijn geheel investeert in 2012 25,5% meer dan in 2011. Dit is uitsluitend te wijten aan de positieve bijdrage van het verwerkingssegment dat een investeringsgroei laat optekenen van 42,8% ten opzichte van 2011. Hiermee overtreft dit subsegment alle investeringsniveaus vanaf 2005. Het fabricagesegment moet voor het vierde jaar op rij aan investeringen inboeten. In 2012 kent het een afname met 3,9% ten opzichte van 2011. Het niveau is relatief laag en neigt hoe langer hoe meer naar het dieptepunt in 2006. Gezien het aanhoudende lage ondernemersvertrouwen verwachten we niet onmiddellijk een verhoging van de investeringsuitgaven.

De grafische sector ziet zijn investeringsniveau voor het zevende jaar op rij wegzakken. De investeringen bevinden zich op het laagste niveau sinds 2005. We kunnen deze negatieve tendens zowel bij de drukkerijen (-8,6% in 2012) als de uitgeverijen (-9,8% in 2012) vaststellen. Het investeringsniveau van de drukkerijen situeert zich op het op één na laagste niveau sinds 2005. Ook het investeringsniveau van de uitgeverijen bevindt zich op een relatief laag niveau in vergelijking met de vorige jaren.

Tabel 2-4: Ontwikkeling van de bruto-investeringen op basis van de maandelijks- en driemaandelijks- btw-aangiften - miljoenen euro's

Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften, e.a. uitgeverijen*	Drukkerijen en aanverw. diensten	Reproductie van opgenomen media	Totaal grafische industrie
	17,1	17,2	17	58,1*	18,1	18,2	18+58
2005	56,2	111,9	168,1	83,6	298,0	7,4	389,0
2006	41,6	109,6	151,2	52,8	272,0	5,7	330,5
2007	83,5	90,9	174,4	55,6	252,0	6,4	314,0
2008	93,5	93,6	187,1	69,5	209,9	2,7	282,1
2009	83,8	78,4	162,2	64,3	192,3	4,1	260,7
2010	69,6	83,0	152,6	88,9	148,2	1,5	238,6
2011	46,4	78,9	125,3	69,4	165,5	2,5	237,4
2012	44,6	112,7	157,3	62,6	151,2	1,9	215,7
2006/2005	-26,0%	-2,1%	-10,1%	-36,8%	-8,7%	-23,0%	-15,0%
2007/2006	100,7%	-17,1%	15,3%	5,3%	-7,4%	12,3%	-5,0%
2008/2007	12,0%	3,0%	7,3%	25,0%	-16,7%	-57,8%	-10,2%
2009/2008	-10,4%	-16,2%	-13,3%	-7,5%	-8,4%	51,9%	-7,6%
2010/2009	-16,9%	5,9%	-5,9%	38,3%	-22,9%	-63,4%	-8,5%
2011/2010	-33,3%	-4,9%	-17,9%	-21,9%	11,7%	66,7%	-0,5%
2012/2011	-3,9%	42,8%	25,5%	-9,8%	-8,6%	-24,0%	-9,1%

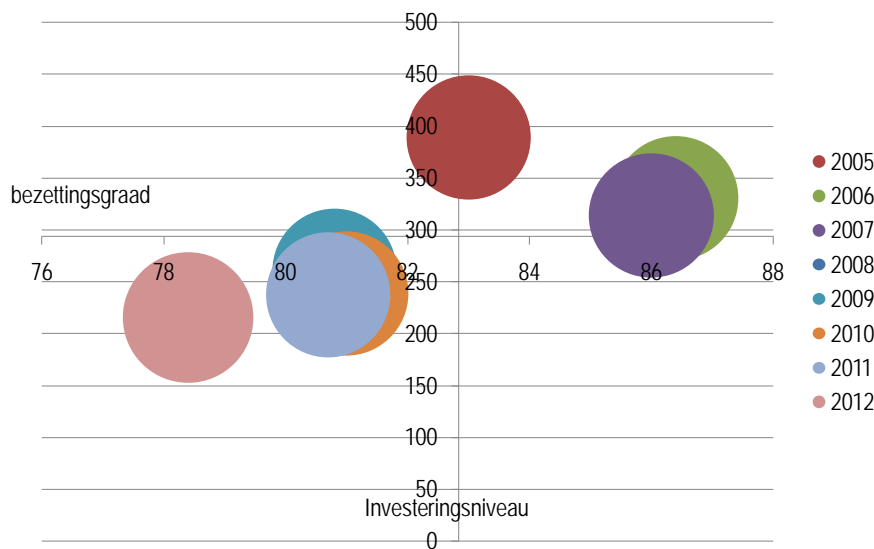
* exclusief uitgeverijen van software (58.2)

Bron: Statbel op basis van de btw-aangiften (de gegevens van de laatste twee jaar dienen als voorlopig te worden beschouwd en kunnen herzien worden)

Een laag investeringsniveau binnen de grafische industrie gaat doorgaans gepaard met een lage bezettingsgraad van de productiecapaciteit, zie Grafiek 2-6.

Grafiek 2-6: Bezettingsgraad productiecapaciteit in relatie tot het investeringsniveau van de grafische sector (NACE 18+58)

Bron: NBB en Statbel

Bezettingsgraden onder 80% komen quasi niet voor in de grafische sector. Tegen het eind van 2012 is de bezettingsgraad echter gekrompen tot 73,7%; het laagste niveau sinds 2000. Het eerste kwartaal van 2013 brengt echter wel een opmerkelijke stijging van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit met zich mee tot 83,7%²³.

Niettemin blijft het ondernemersvertrouwen voorlopig laag wat niet bevorderlijk is voor de investeringen. Daarbij komt dat de kredietverlening aan bedrijven, voornamelijk kmo's, door de banken problematisch blijft. In de conjunctuurenquête van Febelgra voor het vierde kwartaal van 2012 ervaart 21% van de respondenten dit als een bedreiging voor hun verder functioneren.

Als de twee zwaarste pijnpunten worden de prijsconcurrentie (83%) en de laattijdige betalingen (47%) in de enquête van Febelgra aangegeven. Wat laattijdige betalingen betreft worden die volgens de respondenten versterkt door de wet op de continuïteit van de ondernemingen (WCO).

De wet op de continuïteit van de ondernemingen (WCO) heeft als doel om bedrijven met tijdelijke financiële moeilijkheden een doorstart aan te bieden zodat de tewerkstelling kan worden behouden. Het treedt op als een soort tijdelijk beschermingsmechanisme tegen de schuldeisers van het noodlijdend bedrijf. Echter om misbruik van de wet te voorkomen, heeft de overheid beslist tot een aanpassing ervan. Dit heeft geleid tot het wetsontwerp van 12/03/13 tot wijziging van de WCO dat reeds goedgekeurd is in het federaal parlement²⁴.

Daarenboven heeft de EU een richtlijn uitgevaardigd gericht op de bestrijding van de betalingsachterstand bij handelstransacties, 2011/7/EU²⁵. De EU wil met deze richtlijn vermijden dat

²³ De leden hebben in de vergadering van 25/06/2013 gevraagd om bij de NBB na te gaan vanwaar het grote verschil afkomstig is tussen de twee bezettingsgraden.

²⁴<http://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/flwb&language=nl&rightmenu=right&cfm=/site/wwwcfm/flwb/flwbn.cfm?lang=N&legislat=53&dossierID=2692>

²⁵ De betalingstermijn voor ondernemingen bedraagt 60 kalenderdagen, maar zij kunnen onderling nog langere termijnen bedingen. De overheidsinstellingen worden gehouden aan een termijn van 30 kalenderdagen om aan hun

ondernemingen en in het bijzonder kmo's in liquiditeitsproblemen terecht komen door het laattijdig ontvangen van de vorderingen op hun debiteuren. Op de Ministerraad van 22/03/2013 is er een voorontwerp van wet goedgekeurd die de huidige wetgeving aanpast aan de hierboven vermelde richtlijn²⁶.

2.5 Buitenlandse handel

In de hiernavolgende paragraaf bekijken we de internationale handelspositie van de papier- en grafische sector. Dit geeft ons een beeld van het concurrentievermogen van de sector in het buitenland.

De uitvoer van pulp is in 2012 gestegen met 3,5% ten opzichte van 2011. Tegelijkertijd is de pulpproductie gedaald met 1,7% ten opzichte van 2011, Tabel 2-2. De oorzaak van de gedaalde pulpproductie is o.a. te wijten aan technische problemen²⁷ die zich in de loop van 2012 hebben voorgedaan. In de vergelijking tussen productie- en internationale handelsgegevens dient men in acht te nemen dat deze laatste inclusief gerecycleerde pulp zijn in tegenstelling tot de productiedata. Toch kan dit verschil in samenstelling van data geen relevante afwijking teweeg brengen, aangezien de import/export in gerecycleerde pulp slechts een marginaal aandeel inneemt van de totale export/import van pulp. Uit de gedaalde productie van verse pulp en de gestegen uitvoer kunnen we afleiden dat de aankoop van binnenlands geproduceerde verse pulp door de binnenlandse papierindustrie is verminderd. Gezien de import van pulp daalde in 2012 met 1% ten aanzien van 2011, is de licht gestegen productie van papier- en kartonproducten vermoedelijk gerealiseerd door een toegenomen verbruik van gerecycleerde pulp en/of de uitputting van in het verleden opgebouwde pulpvoorraden binnen de papierondernemingen. Deze laatste kan het gevolg zijn van een keuze om de uitgaven in het licht van de economische crisis tijdelijk terug te schroeven. Over een ruimere periode van 2007-2012 bekeken is de import en export van pulp sterk afgenomen, respectievelijk met 36% en 29,7%. Dit is grotendeels het gevolg van de verzwakking van de internationale positie van de Belgische chemische pulp, meerbepaald de subcategorie op basis van soda en sulfaat (4703). Niettemin blijft deze categorie het belangrijkste import/exportproduct voor de pulpsector in België.

Wat betreft de internationale handel in papier- en kartonproducten, is zowel de uitvoer als de invoer gedaald ten opzichte van 2011 met respectievelijk 16,8% en 8%. Het handelsbalanstekort is verder aangegroeid. Voor de pulp- en papiersector samen bedraagt het handelsbalanstekort in 2012 652,2 miljoen euro. Dit wijst erop dat België het moeilijk heeft om in de papiersector te concurreren met het buitenland. Voor januari 2013 merken we een lichte verbetering van de handelsbalans voor de papier- en kartonproducten op, door een sterkere stijging van de uitvoer met 11,4% dan de invoer met 3%. Het is echter niet zeker dat deze verbetering zal standhouden tot het einde van 2013.

Kenmerkend voor de papiersector is dat de belangrijkste import- en exportproducten grotendeels dezelfde zijn. Zo nemen het gestreken papier en karton met kaoliën of andere anorganische stoffen (4810) en de dozen, pakken, hoezen en andere verpakkingsmiddelen van papier en karton (4819) een belangrijk aandeel in van zowel de import als export van papierproducten. Ook de opwaartse en neerwaartse trends binnen specifieke papiercategorieën blijken zowel aan de import- als exportzijde dezelfde te zijn. Zo zijn de belangrijkste stijgers aan beide zijden van de handelsbalans het

---

betalingsverplichtingen te voldoen mits uitzonderingen. De absolute maximumtermijn bedraagt 60 kalenderdagen. Daarnaast wordt er ook het recht voorzien om intresten te eisen indien niet tijdig aan de betalingsverplichtingen voldaan wordt.

²⁶ <http://www.presscenter.org/nl/pressrelease/20130322/bestrijding-van-betalingsachterstand-bij-handelstransacties>

²⁷ Conjunctuurverslag, CRB 2013 - 0151

krantenpapier op rollen (4801) en het ongestreken papier en karton zonder deklaag (4805). Diegene die het minder goed doen in de import en export zijn het ongestreken kraftpapier en -karton (4804) en de papierresten en -afval voor het terugwinnen ervan (4707). De gelijke beweging van import en export is voor een groot deel natuurlijk te verklaren door het feit dat België met haar zeehaven een belangrijk Europees doorvoerland is. Veel geïmporteerde goederen worden dan ook verder geëxporteerd naar de omliggende landen.

Voor de pulp- en papiersector in zijn geheel stellen we vast dat de uitvoer quasi 15% gedaald is ten opzichte van 2011. De invoer daalde minder sterk met 8%. Voor januari 2013 is een verbetering merkbaar in zowel de uitvoer als invoer met respectievelijk 10,7% en 5%. Of deze situatie verder zal doorzetten in de loop van 2013 is echter vrij onzeker.

Tabel 2-5: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in de waarde van enkele papierproducten - in miljoenen euro's

Producten	2007	2010	2011	2012	1m 2012	1m 2013	1m 2013/ 1m 2012	2012/2011	2012/2007
	euros	euros	euros	euros	euros	euros	%	%	%
Uitvoer van producten van de papierindustrie in waarde (in miljoenen euro's)									
4703 Natron- en sulfaat-houtcellulose	587,7	513,4	383,1	364,0	28,5	32,0	12,3%	-5,0%	-38,1%
Totaal pulp	659,2	585,0	447,6	463,3	37,1	39,1	5,4%	3,5%	-29,7%
4707 Papier en karton voor het terugwinnen (resten en afval) (uitgez. papierwol)	-	202,6	374,5	278,4	27,2	21,0	-22,6%	-25,7%	-
4801 Krantenpapier op rollen met een breedte van > 15 cm of in vierkante bladen	189,1	130,6	185,3	221,6	16,3	18,0	10,7%	19,6%	17,2%
4802 Basispapier en -karton, ongestreken en zonder deklaag, van de soort gebruikt om te worden beschreven	374,3	558,1	364,3	353,0	34,3	31,9	-7,0%	-3,1%	-5,7%
4804 Kraftpapier en krafkarton, ongestreken en zonder deklaag, op rollen met een breedte van > 15 cm	223,5	252,9	153,4	114,2	13,1	9,6	-26,7%	-25,6%	-48,9%
4805 Papier en karton, niet gestreken en niet voorzien van een deklaag, op rollen > 15 cm breedte of in bladen	-	360,9	213,5	245,2	20,4	23,1	13,2%	14,8%	-
4810 Papier en karton, gestreken met kaolien of met andere anorganische stoffen ...	954,0	946,0	968,5	996,0	77,3	78,0	0,9%	2,8%	4,4%
4811 Papier, karton, cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels, gestreken, van een deklaag voorzien	340,5	321,8	321,8	317,2	24,8	25,0	0,8%	-1,4%	-6,8%
4818 Papier van de soort gebruikt voor toilet papier en voor dergelijk papier	639,2	513,8	674,8	233,3	19,8	21,1	6,6%	-65,4%	-63,5%
4819 Dozen, zakken, hoezen en andere verpakkingsmiddelen van papier, karton ...; kartonnagewerk voor kantoor gebruik	566,8	525,1	510,0	543,6	42,1	48,7	15,8%	6,6%	-4,1%
4820 Registers, comptabiliteitsboeken, zakboekjes, orderboekjes, kwitantieboekjes, agenda's..., opbergmappen	62,1	75,3	59,7	62,4	3,8	4,3	13,2%	4,5%	0,5%
4821 Etiketten van alle soorten, van papier of van karton, al dan niet bedrukt	103,9	97,4	101,6	97,8	8,2	8,4	2,4%	-3,7%	-5,9%
4823 Ander papier en karton, alsmede andere cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels...	44,9	114,2	84,8	93,3	7,1	8,0	12,7%	10,0%	107,8%
Totaal papier en karton	4117,7	4306,9	4401,1	3661,8	299,0	333,0	11,4%	-16,8%	-
Totaal uitvoer	4776,9	4891,9	4848,7	4125,1	336,1	372,1	10,7%	-14,9%	-
Invoer van producten van de papierindustrie in waarde (in miljoenen euro's)									
4703 Natron- en sulfaat-houtcellulose	646,6	524,2	388,6	366,8	31,0	39,5	27,4%	-6%	-43%
Totaal pulp	753,2	614,9	486,5	482,9	40,4	49,2	21,8%	-1%	-36%
4707 Papier en karton voor het terugwinnen (resten en afval) (uitgez. papierwol)	-	292,6	236,7	173,5	15,9	12,9	-18,9%	-27%	-
4801 Krantenpapier op rollen met een breedte van > 15 cm of in vierkante bladen	152,1	190,8	116,7	120,8	10,3	9,4	-8,7%	4%	-21%
4802 Basispapier en -karton, ongestreken en zonder deklaag, van de soort gebruikt om te worden beschreven	671,2	354,9	584,2	576,5	43,7	44,8	2,5%	-1%	-14%
4804 Kraftpapier en krafkarton, ongestreken en zonder deklaag, op rollen met een breedte van > 15 cm	291,1	170,0	264,1	212,6	19,9	18,9	-5,0%	-20%	-27%
4805 Papier en karton, niet gestreken en niet voorzien van een deklaag, op rollen > 15 cm breedte of in bladen	326,6	231,0	392,6	446,7	37,9	37,9	0,0%	14%	37%
4810 Papier en karton, gestreken met kaolien of met andere anorganische stoffen ...	954,0	1002,2	1000,7	937,8	70,2	69,5	-1,0%	-6%	-2%
4811 Papier, karton, cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels, gestreken, van een deklaag voorzien	321,5	287,6	340,6	349,7	27,3	30,6	12,1%	3%	9%
4818 Papier van de soort gebruikt voor toilet papier en voor dergelijk papier	512,1	670,6	551,9	267,8	22,9	25,0	9,3%	-51%	-48%
4819 Dozen, zakken, hoezen en andere verpakkingsmiddelen van papier, karton ...; kartonnagewerk voor kantoor gebruik	528,7	493,6	553,0	562,9	42,1	46,8	11,1%	2%	6%
4820 Registers, comptabiliteitsboeken, zakboekjes, orderboekjes, kwitantieboekjes, agenda's..., opbergmappen	71,9	60,6	74,6	71,3	5,7	6,1	7,0%	-4%	-1%
4821 Etiketten van alle soorten, van papier of van karton, al dan niet bedrukt	93,9	101,8	115,6	116,5	9,4	11,3	20,2%	1%	24%
4823 Ander papier en karton, alsmede andere cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels...	111,0	73,8	123,1	123,6	10,1	10,6	5,0%	0%	11%
Totaal papier en karton	4556,8	4395,6	4687,3	4294,4	342,7	353,0	3,0%	-8%	-
Totaal invoer	5310,0	5010,5	5173,8	4777,3	383,1	402,2	5,0%	-8%	-
Handelsbalans papiersector (uitvoer-invoer)	-533,1	-118,6	-325,1	-652,2	-47,0	-30,1			

Bron: Statistieken van de buitenlandse handel (communautair concept) van het instituut voor de Nationale rekeningen/NBB

De grafische sector slaagt erin om een handelsbalansoverschot aan te houden in 2012 met 126 miljoen euro. De lichte daling van het handelsbalansoverschot is uitsluitend toe te schrijven aan de afname in de uitvoer. Dit laatste geldt echter niet voor alle subcategorieën. Zo neemt de uitvoer van het belangrijkste exportproduct; namelijk het advertentiemateriaal en de commerciële catalogi, inclusief afbeeldingen en foto's (4911) toe met 2% in 2012.

Januari 2013 wijst op een verbetering van de handelsbalanspositie ten opzichte van januari 2012. De uitvoer neemt met 3% toe terwijl de invoer met 5% afneemt.

Tabel 2-6: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele grafische producten - in miljoenen euro's

Producten	2007	2010	2011	2012	1m 2012	1m 2013	1m 2013/ 1m 2012	2012/2011	2012/2007
	euro	euro	euros	euros	euros	euros	%	%	%
Uitvoer van de grafische industrie in waarde (in miljoenen euro's)									
4901 Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, ook in losse vellen (met uitz. van reclame)	343,4	401,2	256,2	231,9	18,2	15,8	-13%	-9%	-32%
4902 Kranten en tijdschriften, ook geïllustreerd of met reclame	205,1	259,7	249,8	228,3	17,1	14,3	-16%	-9%	11%
4911 Advertentiemateriaal en commerciële catalogi, inclusief afbeeldingen en foto's	525,0	242,3	586,0	595,6	40,7	44,2	9%	2%	13%
Totaal grafische sector, uitgeverijen, drukwerk	1161,9	1062,7	1152,6	1116,2	75,9	78,0	3%	-3%	-4%
Invoer van de grafische industrie in waarde (in miljoenen euro's)									
4901 Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, ook in losse vellen (met uitz. van reclame)	428,6	260,1	407,8	405,5	29,0	28,3	-3%	-1%	-5%
4902 Kranten en tijdschriften, ook geïllustreerd of met reclame	277,9	232,8	254,4	239,7	21,4	19,3	-10%	-6%	-14%
4911 Advertentiemateriaal en commerciële catalogi, inclusief afbeeldingen en foto's	203,6	505,3	286,8	281,3	20,5	20,2	-1%	-2%	38%
Totaal grafische sector, uitgeverijen, drukwerk	978,4	972,6	1019,4	990,2	75,9	72,1	-5%	-3%	1%
handelsbalans (uitvoer-invoer)	183,5	90,1	133,1	126,0	0,0	5,9			

Bron: Statistieken van de buitenlandse handel (communautair concept) van het instituut voor de Nationale rekeningen/NBB

Over de periode 2012- begin 2013 bekeken, heeft de wisselkoers van de euro een golvende beweging gekend. De eerste helft van 2012 verloor de euro terrein ten opzichte van de dollar wat in de kaart speelde van de papierexporteurs. De tweede helft van 2012 werd echter gekenmerkt door een waardetoeename van de euro zodat het wisselkoersvoordeel teniet werd gedaan. Ook de cijfers van de buitenlandse handel van de papier- en grafische sector voor 2012 wijzen in de tweede helft van 2012 op een verslechtering ten opzichte van 2011. Anderzijds start 2013 beter dan 2012 wat betreft de buitenlandse handel in papier- en grafische producten. Het wordt aantrekkelijker voor het buitenland om Belgische producten te kopen aangezien de euro in waarde afneemt ten opzichte van de dollar. Tegen eind april 2013 is de euro teruggebracht tot een niveau vergelijkbaar met dat van januari 2012.

2.6 Werkgelegenheid

Om een beeld te kunnen vormen over de situatie van de werkgelegenheid binnen de papier- en grafische sector, analyseren we achtereenvolgens de evolutie van het aantal werknemers per NACE-code en per paritair comité, het aantal tijdelijke werklozen en het aantal faillissementen. We dienen hierbij twee zaken op te merken: (1) De RSZ- gegevens in Tabel 2-7 en Tabel 2-8 omvatten de evolutie in de werknemersaantallen ten gevolge van de intrede van nieuwe bedrijven, de groei van bestaande bedrijven, losse ontslagen en ontslagen ten gevolge van een faillissement. De faillissementscijfers in Tabel 2-9 lichten hier één onderdeel uit, namelijk de laatst vermelde vorm. Dit verschil is belangrijk om in acht te nemen bij de vergelijking van beide tabellen. (2) De RSZ gegevens per NACE-code en per paritair comité (PC) overlappen grotendeels, maar het verschil bestaat erin dat werknemers afkomstig van bedrijven uit andere sectoren dan de papier- en grafische sector toch actief kunnen zijn in deze laatstgenoemde. Hun werknemers zijn dan ingeschreven in een ander PC dan PC 129, 130, 136, 142.03, 221 en 222.

We starten met de analyse van de RSZ- werknemersgegevens per NACE-code. In de papierindustrie is het aantal arbeidsplaatsen in het derde kwartaal van 2012 verder afgenomen tot 12.451, het laagste peil sinds 2008. Zowel het fabricage- (+/- NACE 17.12 vervaardiging van papier en karton) als verwerkingssegment (NACE 17.2 vervaardiging van artikelen van papier en karton) binnen de papiersector hebben bijgedragen aan een daling van het aantal arbeidsplaatsen. Opmerkelijk in het verwerkingssegment is de vermindering van het aantal arbeiders met 203 koppen ten opzichte van het derde kwartaal van 2011. Het aantal bedienden steeg over diezelfde periode met 56 koppen.

Ook binnen de grafische sector neemt het aantal arbeidsplaatsen verder af. Ten opzichte van het derde kwartaal van 2011 is het aantal een jaar later met 1.358 werknemers afgenomen. De daling van de werkgelegenheid situeert zich voornamelijk in de eerste helft van 2012. Naar het derde kwartaal van 2012 toe zwakt het werknemersverlies geleidelijk aan af. De daling is in alle segmenten terug te vinden. Eén segment slaagt erin om in het derde kwartaal van 2012 een stijging op te tekenen ten opzichte van het voorgaande kwartaal, namelijk de eindbewerking (18.14). Aangezien drukwerk meer evolueert van een massa- product naar een hoog kwalitatief op maat afgewerkt product kan dit de vraag naar afwerking doen toenemen. Het is mogelijk dat dit de werkgelegenheid in de afwerkingsector doet aanzwengelen. Daarentegen doen de andere segmenten het niet goed. Als we de vergelijking maken over een tijdsperiode van een jaar tussen het derde kwartaal van 2011 en 2012, vinden we het grootste procentuele verlies aan werknemers terug in het prepress segment met quasi 11,5%. Dit is te verwachten aangezien de digitalisering en nieuwe technologieën ervoor zorgen dat prepress activiteiten vereenvoudigd worden en gemakkelijker door drukkers of klanten kunnen overgenomen worden. Hierdoor verdwijnt de meerwaarde van de expertise van een prepress bedrijf. Het aantal arbeidsplaatsen binnen deze subsector bevindt zich op het laagste niveau sinds 2009. Het tweede belangrijkste procentueel verlies vinden we terug bij de uitgeverijen met 7,7%. Zij laten het laagste werknemersniveau opmeten sinds 2008. De derde in de rangorde zijn de krantendrukkerijen met een werknemersverlies van quasi 6%. Vermoedelijk verliezen zij aandeel doordat een toegenomen publiek de krant digitaal leest wat de vraag naar papieren versies doet afnemen.

Tabel 2-7: Uitsplitsing van de werknemers naar sector, statuut en bedrijfstak

NACE-code		1 kw 2010	2 kw 2010	3 kw 2010	4 kw 2010	1 kw 2011	2 kw 2011	3 kw 2011	4 kw 2011	1 kw 2012	2 kw 2012	3 kw 2012
17.12	Vervaardiging van papier en karton											
	arbeiders	2.409	2.408	2.397	2.376	2.374	2.382	2.384	2.382	2.359	2.363	2.357
	bedienden	1.020	1.024	1.025	1.023	1.036	1.022	1.032	1.036	1.020	1.015	1.001
	totaal	3.429	3.432	3.422	3.399	3.410	3.404	3.416	3.418	3.379	3.378	3.358
17.2	Vervaardiging van artikelen van papier of karton											
	arbeiders	6.945	6.983	6.907	6.867	6.813	6.884	6.816	6.748	6.750	6.700	6.613
	bedienden	2.376	2.389	2.355	2.396	2.422	2.433	2.424	2.438	2.459	2.447	2.480
	totaal	9.321	9.372	9.262	9.263	9.235	9.317	9.240	9.186	9.209	9.147	9.093
17	Totaal papierindustrie											
	arbeiders	9.354	9.391	9.304	9.243	9.187	9.266	9.200	9.130	9.109	9.063	8.970
	bedienden	3.396	3.413	3.380	3.419	3.458	3.456	3.457	3.475	3.479	3.462	3.481
	totaal	12.750	12.804	12.684	12.662	12.645	12.721	12.656	12.605	12.588	12.525	12.451
58.1	Uitgeverijen											
	arbeiders	796	781	536	529	514	511	430	458	460	420	407
	bedienden	9.667	9.637	9.582	9.515	9.505	9.518	9.503	9.482	8.828	8.779	8.762
	totaal	10.463	10.418	10.118	10.044	10.019	10.029	9.933	9.940	9.288	9.199	9.169
18.11	Krantendrukkerijen											
	arbeiders	662	664	894	881	873	875	871	861	848	844	841
	bedienden	481	470	488	491	487	487	493	484	477	460	447
	totaal	1.143	1.134	1.382	1.372	1.360	1.362	1.364	1.345	1.325	1.304	1.288
18.12	Overige drukkerijen											
	arbeiders	7.389	7.276	7.203	7.138	7.019	6.912	6.962	6.953	6.809	6.756	6.715
	bedienden	3.644	3.599	3.560	3.568	3.698	3.655	3.704	3.687	3.678	3.656	3.679
	totaal	11.033	10.875	10.763	10.706	10.717	10.567	10.666	10.640	10.487	10.412	10.394
18.13	Prepress											
	arbeiders	754	748	738	728	708	707	692	687	661	608	581
	bedienden	1.321	1.296	1.292	1.275	1.290	1.293	1.270	1.261	1.270	1.180	1.156
	totaal	2.075	2.044	2.030	2.003	1.998	2.000	1.962	1.948	1.931	1.788	1.737
18.14	Eindbewerking											
	arbeiders	602	593	593	594	576	600	590	577	561	558	573
	bedienden	95	97	93	92	92	91	95	92	91	89	91
	totaal	697	690	686	686	669	691	685	669	652	647	664
18.12 / 18.13/	Overige drukkerijen, prepress- en premediadiensten, binderijen en aanverwante diensten											
	arbeiders	8.745	8.617	8.534	8.460	8.303	8.219	8.244	8.217	8.031	7.922	7.869
	bedienden	5.060	4.992	4.945	4.935	5.080	5.039	5.069	5.040	5.039	4.925	4.926
	totaal	13.805	13.609	13.479	13.395	13.384	13.258	13.313	13.257	13.070	12.847	12.795
18	Totaal grafische industrie											
	arbeiders	10.203	10.062	9.964	9.870	9.690	9.605	9.545	9.536	9.339	9.186	9.117
	bedienden	15.208	15.099	15.015	14.941	15.072	15.044	15.065	15.006	14.344	14.164	14.135
	totaal	25.411	25.161	24.979	24.811	24.762	24.649	24.610	24.542	23.683	23.350	23.252

Bron: RSZ- gecentraliseerde gegevens

Als we de tewerkstellingsgegevens volgens PC bekijken, stellen we vast dat deze een gelijkaardige tendens kennen als de gegevens per bedrijfstak. Het toegenomen aantal bedienden in PC 221 in 2012 is vermoedelijk werkzaam in subsector 17.2; vervaardiging van artikelen van papier of karton waar eveneens een toename van het aantal bedienden merkbaar is. Ondanks de stijging van het aantal bedienden neemt het totaal aantal werknemers in de papiersector af gezien de proportioneel sterkere afname van het aantal arbeiders in de sector. Ook de sterke daling van het werknemersbestand in de grafische sector 18 vinden we terug in PC 130.

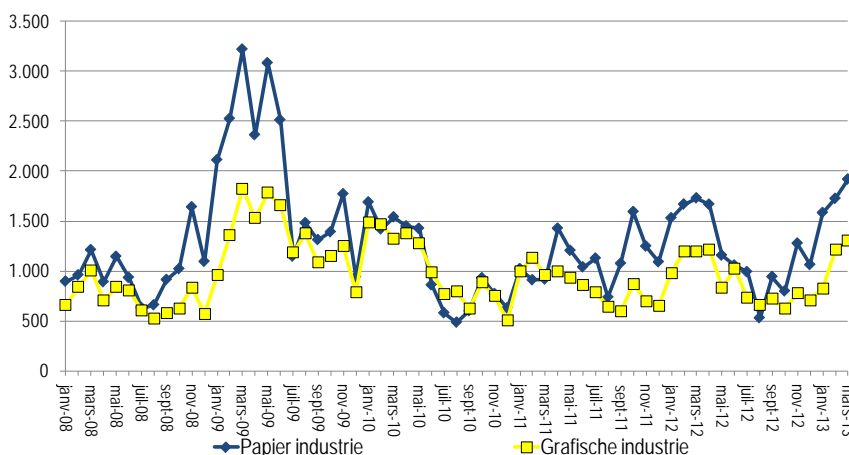
Tabel 2-8: Ontwikkeling van het aantal werknemers naar paritair comité, statuut en geslacht

PC		1 kw 2010	2 kw 2010	3 kw 2010	4 kw 2010	1 kw 2011	2 kw 2011	3 kw 2011	4 kw 2011	1 kw 2012	2 kw 2012	3 kw 2012
221	PC voor de bedienden uit de papiernijverheid											
	bedienden	830	825	824	826	845	840	844	849	848	840	867
	vr. bedienden	267	269	266	263	267	259	260	259	257	253	274
	totaal	1.097	1.094	1.090	1.089	1.112	1.099	1.104	1.108	1.105	1.093	1.141
129	PC voor de voorbrenging van papierpap, papier en karton											
	arbeiders	2.659	2.653	2.632	2.607	2.573	2.591	2.590	2.600	2.591	2574	2551
	arbeidslrs	86	84	79	80	80	77	77	77	78	73	68
	totaal	2.745	2.737	2.711	2.687	2.653	2.668	2.667	2.677	2.669	2.647	2.619
136	PC voor de papier- en kartonbewerking											
	arbeiders	5.348	5.397	5.341	5.334	5.323	5.326	5.271	5.182	5.143	5124	5055
	arbeidslrs	1.386	1.379	1.386	1.358	1.316	1.305	1.296	1.266	1.272	1258	1244
	totaal	6.734	6.776	6.727	6.692	6.639	6.631	6.567	6.448	6.415	6.382	6.299
222	PC voor de bedienden van de papier- en kartonbewerking											
	bedienden	1.481	1.484	1.464	1.452	1.459	1.453	1.424	1.435	1.407	1407	1393
	vr. bedienden	1.058	1.079	1.059	1.065	1.070	1.068	1.034	1.045	1.033	1029	1023
	totaal	2.539	2.563	2.523	2.517	2.529	2.521	2.458	2.480	2.440	2.436	2.416
142. 03	PsubC voor de terugwinning van papier											
	arbeiders	413	427	427	431	446	440	429	n.b.	442	445	438
	arbeidslrs	29	29	29	27	28	28	27	n.b.	28	28	29
	totaal	442	456	456	485	474	468	456	n.b.	470	473	467
130	PC voor het drukkerij-, grafische kunst- en dagbladbedrijf											
	arbeiders	8.246	8.101	8.015	7.958	7.829	7.756	7.702	7.693	7.520	7420	7347
	arbeidslrs	2.423	2.361	2.344	2.329	2.314	2.299	2.289	2.253	2.222	2181	2176
	totaal	10.669	10.462	10.359	10.287	10.143	10.055	9.991	9.946	9.742	9.601	9.523

Bron: RSZ-gecentraliseerde gegevens

Als we de neerwaartse tendens van de werkgelegenheidscijfers in relatie bekijken met de evolutie van de tijdelijke werkloosheid in Grafiek 2-7, zien we dat de papiersector in de loop van de tweede helft van 2012 geleidelijk aan overschakelt op meer tijdelijke werkloosheid. Tegelijkertijd neemt de werkgelegenheid iets sterker af in het derde kwartaal van 2012. In de loop van de eerste drie maanden van 2013 wordt de stijging van de tijdelijke werkloosheid versterkt en bereikt men een niveau hoger dan dat van eind 2009 en begin 2012. Een verhoging van de tijdelijke werkloosheid vermijdt in eerste instantie het aantal effectieve ontslagen. Zonder een conjuncturele omslag is een stijging van de tijdelijke werkloosheid echter een voorbode van toekomstige effectieve ontslagen. Hier gaat deze opwaartse trend gepaard met een afname van de werkgelegenheid in het derde kwartaal van 2012. Dit voorspelt niet veel goeds voor de nog te ontvangen werkgelegenheidscijfers voor het laatste kwartaal van 2012 en begin 2013.

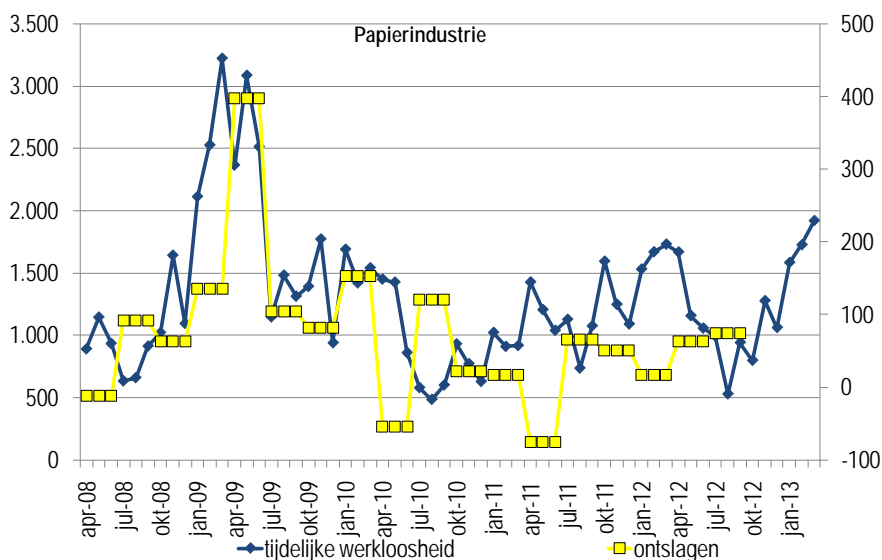
Grafiek 2-7: Maandelijkse ontwikkeling van het aantal tijdelijke werklozen

Bron: RVA

We zien namelijk dat een verhoging van de tijdelijke werkloosheid meestal gepaard gaat met een stijging van het aantal effectieve ontslagen, Grafiek 2-8.

Grafiek 2-8: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de papierindustrie

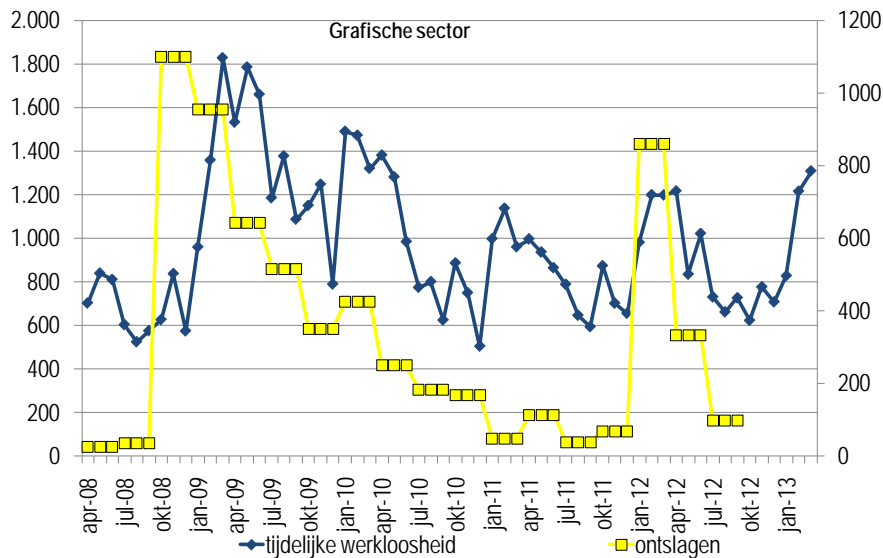

Bron: RVA en RSZ

In de grafische sector blijft de tijdelijke werkloosheid in de tweede helft van 2012 op een laag niveau hangen in tegenstelling tot de papiersector. De werkgelegenheid neemt minder sterk af in het derde kwartaal van 2012. Tussen het tweede kwartaal van 2008 en het derde kwartaal van 2012 volgt de intensiteit van de ontslagen de tijdelijke werkloosheid. Een verhoging in de tijdelijke werkloosheid begin 2013 wijst vermoedelijk dus ook op een toekomstige sterkere afname van de werkgelegenheid.

Grafiek 2-9: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de grafische sector

Bron: RVA en RSZ

Naast de tijdelijke werkloosheidscijfers, kunnen ook de faillissementscijfers een duidelijker beeld geven over de oorzaken van de dalende werkgelegenheid in de RSZ- statistieken. Hiermee lichten we één onderdeel uit de RSZ- statistieken, namelijk het jobverlies gekoppeld aan de faillissementen van de ondernemingen binnen de sector.

Zoals reeds gezegd wordt het derde kwartaal van 2012 gekenmerkt door een verdere achteruitgang van de werkgelegenheid, zie Tabel 2-7. In de papierindustrie is dit het sterkst in de verwerkingssector. Als we dit naast de faillissementscijfers leggen, komen we tot de vaststelling dat het verwerkingssegment 6 faillissementen kent in 2012. In de verwerkingssector komt hierdoor bijna 50% (68 t.o.v 147) van de netto- ontslagen in 2012 voort uit faillissementen. Het fabricagesegment kent 1 faillissement in 2012. Hieruit komt bijna 1/3 (17 t.o.v 58) van de netto- ontslagen voort.

In de grafische sector is het aantal faillissementen in de drukkerijsector in 2012 licht gedaald ten opzichte van 2011. Het ermee gepaard gaand banenverlies is echter geëxplodeerd ten opzichte van het voorgaande jaar, namelijk een totaal verlies aan 563 banen ten opzichte van 135 in 2011. 63 drukkerijen gingen over kop en deze faillissementen vertegenwoordigen bijna het volledige aantal netto-ontslagen in 2012 (573 t.o.v 594). Overeenkomstig het vorig conjunctuurverslag dienen we te besluiten dat er in 2012 grotere drukkerijen over kop gaan dan in 2011. Terwijl in 2011 een gemiddeld faillissement gepaard ging met een verlies aan 2 banen, zijn dit er in 2012 ongeveer 9. In absolute waarden vinden we de meeste faillissementen terug bij de groot volume drukkerijen en de prepress- en premedia diensten. Het zijn deze bedrijven die onder invloed van de digitalisering en de globalisering marktaandeel zien verloren gaan aan nationale en internationale concurrenten en elektronische alternatieven. Prepress taken hebben daarenboven een vereenvoudiging gekend waardoor ook leken in staat zijn om deze via allerhande tools uit te voeren.

Aan de zijde van de uitgeverijen neemt het aantal faillissementen toe, alsook het banenverlies. Het jobverlies per gemiddeld faillissement neemt licht toe van 2 jobs in 2011 naar bijna 3 in 2012. Een totaal aan 37 faillissementen in 2012 brengt ongeveer 14% van het aantal netto-ontslagen voort (108 t.o.v 764).

Tabel 2-9: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector in 2012

Nace-code	Volledige jaren Sector of subsector	Aantal faillissementen		Totaal banenverlies		Verlies voltijdse banen		Verlies deeltijdse banen		Banenverlies loontrekkende	
		2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
1700	Totaal papierindustrie	3	7	46	85	45	79	1	5	0	2
1710	Vervaardiging van papierpulp, papier en karton	1	1	1	17	1	17	0	0	0	0
1712	Vervaardiging van papier en karton	1	1	1	17	1	17	0	0	0	0
1720	Vervaardiging van artikelen van papier of karton	2	6	45	68	44	62	1	5	0	2
1721	Vervaardiging van gegolfd papier en golfkarton en van verpakkingsmateriaal van papier en karton	2	0	45	1	44	0	1	0	0	0
1722	Vervaardiging van huishoudelijke en sanitaire papierwaren	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1723	Vervaardiging van kanborbenodigdheden van papier	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0
1729	Vervaardiging van andere artikelen van papier of karton	0	5	0	66	0	62	0	4	0	2
1800	Totaal Drukkerijen en reproductie van opgenomen media	67	63	135	573	99	452	21	85	15	11
1810	Drukkerijen en aanverwante diensten	67	60	135	563	99	452	21	75	15	9
1811	Krantendrukkerijen	4	3	2	3	0	0	1	1	1	1
1812	Overige drukkerijen (groot drukwerk)	34	35	108	407	85	324	16	60	7	5
1813	Prepress- en premediadiensten	26	15	21	31	11	16	3	5	7	1
1814	Binderijen en aanverwante diensten	3	7	4	122	3	112	1	9	0	2
5800	Totaal Uitgeverijen	30	37	64	108	43	75	14	12	7	7
5810	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften; overige uitgeverijen	26	29	59	103	38	72	14	10	7	4
5811	Uitgeverijen van boeken	12	13	42	46	26	26	11	4	5	0
5812	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	1	2	2	1	2	1	0	0	0	0
5813	Uitgeverijen van kranten	2	3	4	27	1	20	1	4	2	0
5814	Uitgeverijen van tijdschriften	8	7	8	30	6	24	2	4	0	1
5819	Overige uitgeverijen	3	5	3	0	3	0	0	0	0	3
Totaal		100	107	245	686	187	606	36	22	22	20

Bron: FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie

Een vergelijking van de eerste vier maanden van 2013 ten opzichte van 2012 in Tabel 2-10 doet vermoeden dat er geleidelijk aan een einde komt aan de acceleratie in de teloorgang van bedrijven en de daaraan gekoppelde jobs. Het aantal faillissementen stabiliseert zich geleidelijk aan of neemt zelfs af, met uitzondering van de drukkerijsector waar toch nog een lichte stijging waar te nemen valt. Het aantal banen is echter significant afgenomen in zowel de papier- als grafische sector. Een gemiddeld faillissement in de drukkerijsector in 2012 gaat gepaard met een verlies aan 9 jobs, terwijl dit in 2013 voorlopig op 5,6 jobs afpunt. Ook de grafische sector in zijn geheel kent een gelijkaardige, zij het minder uitgesproken wijziging. Hoewel de papiersector voorlopig slechts 1 faillissement kent in de eerste vier maanden van 2013, brengt dit echter wel een verlies van 25 jobs met zich mee wat beduidend hoger is dan het gemiddeld verlies van 16 jobs per faillissement in dezelfde periode in 2012.

Tabel 2-10: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector (eerste 4 maanden van het jaar)

Nace-code	Eerste 4 maanden van 2013 Sector of subsector	Aantal faillissementen		Totaal banenverlies		Verlies voltijdse banen		Verlies deeltijdse banen		Banenverlies loontrekkende	
		4m2012	4m2013	4m2012	4m2013	4m2012	4m2013	4m2012	4m2013	4m2012	4m2013
1700	Totaal papierindustrie	5	1	81	25	76	24	5	1	0	0
1710	Vervaardiging van papierpulp, papier en karton	1	0	17	0	17	0	0	0	0	0
1712	Vervaardiging van papier en karton	1	0	17	0	17	0	0	0	0	0
1720	Vervaardiging van artikelen van papier of karton	4	1	64	25	59	24	5	1	0	0
1721	Vervaardiging van gegolfd papier en golfkarton en van verpakkingsmateriaal van papier en karton	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1800	Totaal Drukkerijen, reproductie van opgenomen media	21	23	194	129	167	97	27	22	0	10
1810	Drukkerijen en aanverwante diensten	21	23	194	129	167	97	27	22	0	10
1811	Kranendrukkerijen	1	3	1	4	0	4	1	0	0	0
1812	Overige drukkerijen (groot drukwerk)	9	8	123	42	104	27	19	13	0	2
1813	Prepress- en premediadiensten	7	9	7	50	7	36	0	6	0	8
1814	Binderijen en aanverwante diensten	4	3	63	33	56	30	7	3	0	0
5800	Totaal Uitgeverijen	9	9	28	24	26	18	2	6	0	0
5810	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften; overige uitgeverijen	6	9	27	24	25	18	2	6	0	0
5811	Uitgeverijen van boeken	4	6	27	8	25	5	2	3	0	0
5812	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5813	Uitgeverijen van kranten	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5814	Uitgeverijen van tijdschriften	0	2	0	14	0	12	0	2	0	0
5819	Overige uitgeverijen	0	1	0	2	0	1	0	1	0	0
Totaal		35	33	303	178	269	139	34	29	0	10

Bron: Fod Economie, KMO, Middenstand en Energie

3 Conclusie

3.1 Pulp

Een belangrijke grondstof voor de papier- en grafische sector is de papierpulp. Bewegingen in de pulpsector oefenen een invloed uit op de werking van papierproducenten en grafische ondernemingen aangezien zij (in)direct afnemer zijn van pulp. Daarom is het van belang om eerst de prestaties van de pulpsector tegen het licht te houden alvorens verder te gaan in de analyse van de papier- en grafische sector.

Zoals in het vorig conjunctuurverslag aangegeven, merken we dat in de tweede helft van 2012 de pulpprijzen van de gebleekte loofhoutpulp of BHKP en de gebleekte naaldhoutpulp of NBSK elkaar sterk benaderen. Dit is voornamelijk het gevolg van de daling van de prijs van de kwaliteitsvollere NBSK. We hebben ook aangegeven dat dit slechts een tijdelijke situatie zou zijn. Eind 2012 en begin 2013 zien we verandering in de situatie komen. De prijzen van beide pulpsoorten kennen dan terug een opwaartse trend waarbij de prijs van NBSK geleidelijk aan het prijsniveau van de BKHP achter zich laat. Naast de prijzen, bekijken we ook het productieverloop binnen de pulpsector. De productie van verse pulp is in 2012 gedaald met 1,7% ten opzichte van het voorgaande jaar. Dit verslag bevat geen productiecijfers van gerecycleerde pulp, maar uit cijfers van Cobelpa leiden we af dat deze in stijgende lijn evolueren en reeds een relatief hoog niveau hebben bereikt.

Een blik op de internationale handelscijfers inclusief gerecycleerde pulp leert ons dat de uitvoer van pulp in 2012 toegenomen is met 3,5% ten opzichte 2011. Tegelijkertijd daalde de invoer van pulp met 1% in vergelijking met 2011. De handelsbalans resulteerde in een tekort, zij het dat dit in vergelijking met 2011 licht teruggedrongen werd in 2012. Januari 2013 blijft ook een tekort vertonen dat zelfs groter is dan dat in januari 2012. Ten opzichte van deze laatste is de uitvoer in januari 2013 met 5,4% gestegen terwijl de invoer intenser toenam met 21,8%.

We dienen hierbij op te merken dat het aandeel gerecycleerde pulp in de internationale handel marginaal is tegenover de verse pulp. Uit het bovenstaande kunnen we afleiden dat de binnenlandse

papierindustrie minder binnenlands geproduceerde verse pulp heeft afgenomen. Niettegenstaande hebben de binnenlandse papierproducenten meer papier- en kartonproducten voortgebracht in 2012. Deze stijging is vermoedelijk gerealiseerd gebruik makend van meer gerecycleerde pulp en/of de uitputting van in het verleden opgebouwde pulpvoorraden binnen de papiersector.

3.2 Papier

Verder in het productieproces belanden we bij de fabricage en de verwerking van papier en karton. De Europese papieren prijzen kennen van 2011 tot begin 2013 meestal een opgang in de eerste helft van elk jaar gevolgd door een neergang in elke tweede jaarhelft. Deze trend kan echter niet doorgetrokken worden voor alle subcategorieën van papier. Zo klimmen de prijzen van verpakkingen in de loop van de tweede helft van 2012 op naar een hoger niveau, terwijl de prijzen van het druk-, schrijf- en grafisch papier afzakken. De productie van verpakkingen is een belangrijk groeisegment binnen de papiersector. Naast gestandaardiseerde verpakkingen in massaproductie gaat de aandacht ook meer uit naar 'massapersonalisatie' van verpakkingen. Verpakkingen krijgen verschillende accenten mee naargelang het thema, het seizoen, de regio, de lopende promoties, noem maar op. Dit heeft de bedoeling om potentiële klanten te verleiden met een aantrekkelijke kleur, een mooie vorm, een aandachtstrekende vernislaag²⁸. Als we een vergelijking maken tussen het prijsverloop van de Europese en de Belgische papieren prijzen kunnen we vaststellen dat deze een gelijkaardig verloop kennen.

Voor de prijsevolutie van oud papier baseren we ons op het gemiddelde van de prijzen van de buurlanden. De tweede helft van 2012 en begin 2013 vertonen een zekere stabiliteit. Het prijsverloop blijft echter sterk afhankelijk van de uitvoer naar Azië en China. Gezien de tijdelijk verstrengde kwaliteitscontrole op de invoer van o.a. oud papier vanaf februari 2013, is het mogelijk dat de export naar China in de loop van 2013 zal afnemen.

De papier- en kartonproductie neemt, met uitzondering van het krantenpapier, toe met 2,4% in 2012. De bezettingsgraad van de productiecapaciteit in de papiersector neemt lichtjes af in beide subsegmenten. De bezettingsgraad voor het fabricagesegment van papier en karton bedraagt 93,4% in het eerste kwartaal van 2013. Dit is lager dan tijdens het eerste kwartaal van 2012 waar 95,4% werd genoteerd. De bezettingsgraad voor het verwerkingssegment van papier en karton situeert zich op een laag niveau vergeleken over de periode van 2000 tot op heden. De bezettingsgraad bedraagt 76,6% onder het niveau van het eerste kwartaal in 2012 dat afpunt op 77,5%. Ondanks de hoge bezettingsgraad observeren we voor het vierde jaar op rij een investeringsdaling voor het fabricagesegment, quasi - 4% in 2012. De investeringen bevinden zich op een relatief laag peil. Het verwerkingssegment laat daarentegen een forse investeringsgroei optekenen van bijna 43% en bereikt op die manier een relatief hoog niveau.

De Belgische internationale handel in papier zwakt af in 2012; de uitvoer neemt af met quasi 17% en de invoer met 8%. Het handelsbalanstekort wordt groter en strandt op -652,2 miljoen euro. De Belgische papiersector beschikt in 2012 dus over geen afdoend concurrentievermogen in het buitenland. Dit geldt ook voor januari 2013 dat een lichte verbetering van de handelsbalans teweeg brengt, maar er niet in slaagt om het tekort weg te werken

De bruto conjunctuurcurve van de papier- en kartonindustrie kent begin 2013 een neerwaartse tendens in navolging van de tweede helft van 2012. Dit somber conjunctuurverloop van de industrie is

---

²⁸ GN, 01/2013, p.38

grotendeels te wijten aan de pessimistische verwachtingen van het fabricagesegment dat zich uit in een daling van de afgevlakte conjunctuurcurve voor het grootste deel van 2012. De afgevlakte conjunctuurcurve van het verwerkingssegment kent daarentegen een lichte verbetering voornamelijk te danken aan de hoge piek in de bruto reeks midden 2012. Wat de vooruitzichten voor de papier- en kartonindustrie betreft, geven de respondenten aan dat ze een daling van de werkgelegenheid en van de vraag verwachten. En dit ondanks de toename van het aantal binnenlandse bestellingen, de opwaartse verkoopprijzen en de hiermee gepaard gaande gunstige prijsvooruitzichten. De gemiddelde verzekerde activiteitsduur in april 2013 bevindt zich met 1,2 maanden duidelijk onder het niveau van 1,4 maanden in april 2012.

3.3 Grafische sector

De grafische ondernemingen, als afnemers van papier, vormen eveneens een belangrijke schakel in de waardeketen. Zij oefenen invloed uit op of worden zelf beïnvloed door wijzigingen in het economisch functioneren van de pulp- en papiersector. In 2012 wordt de grafische sector geconfronteerd met omzetverliezen van ongeveer 5% in vergelijking met 2011, zowel bij de drukkerijen als de uitgeverijen. In vergelijking met de vorige jaren belanden de omzetcijfers op een relatief laag niveau in 2012. Het investeringsniveau zakt voor het zevende jaar op rij weg en bevindt zich op het laagste niveau sinds 2005. Deze neerwaartse trend vinden we zowel bij de drukkerijen als de uitgeverijen terug met een afname van respectievelijk 8,6% en 9,8%. Binnen de grafische sector gaat een laag investeringsniveau doorgaans gepaard met een lage bezettingsgraad van de productiecapaciteit. De cijfers voor 2012 bevestigen dit fenomeen; de bezettingsgraad is verder gekrompen tot 73,7%. Het eerste kwartaal van 2013 wordt echter een opmerkelijke verhoging in de bezettingsgraad van de productiecapaciteit vastgesteld, namelijk 83,7%. Vermoedelijk zullen de investeringen dus ook toenemen in het eerste kwartaal van 2013.

In tegenstelling tot de pulp- en papiersector slaagt de grafische sector er wel in om een handelsbalansoverschot van 126 miljoen euro te genereren in 2012. België houdt dus in deze sector een zekere concurrentiekracht tegenover het buitenland en de omliggende landen in het bijzonder. In januari 2013 doet de export het 3% beter dan diezelfde maand in 2012. Dit was hoofdzakelijk toe te schrijven aan de grotere export van advertentiemateriaal en commerciële catalogi.

Niettegenstaande de positieve handelsbalans heeft de dalende conjuncturele trend, die midden 2011 startte, zich binnen de grafische sector verder doorgezet. De brutoreeks van de conjunctuurcurve nam opnieuw een duik in april. Deze duik voorspelt een verdere daling van de afgevlakte conjunctuurcurve.

3.4 Tewerkstelling

De tewerkstelling blijkt een complex gegeven te zijn en dient in relatie met de tijdelijke werkloosheidscijfers en faillissementsgegevens bekeken te worden.

In de papierindustrie (17) merken we in het derde kwartaal van 2012 een verdere afname van het aantal arbeidsplaatsen tot 12.451 wat meteen het laagste peil sinds 2008 betekent. In beide subsectoren wordt een achteruitgang vastgesteld. Binnen het verwerkingssegment (17.2) valt op dat het aantal arbeiders tussen het derde kwartaal van 2011 en 2012 slinkt terwijl het aantal bedienden toeneemt. Het toegenomen aantal bedienden binnen het verwerkingssegment ressorteren vermoedelijk onder het PC voor de bedienden uit de papiernijverheid, 221 aangezien we daar ook een stijging waarnemen. Er kan dus een gelijkaardige tendens vastgesteld worden tussen de gegevens per bedrijfstak en per PC.

In de tweede helft van 2012 wordt de papiersector gekenmerkt door een opwaartse trend in de tijdelijke werkloosheid terwijl de werkgelegenheid in een iets sterkere mate afneemt in het derde kwartaal van 2012. In het eerste kwartaal van 2013 wordt de stijging van de tijdelijke werkloosheid versterkt en bereikt men een niveau hoger dan dat van eind 2009 en begin 2012. Een verhoging van de tijdelijke werkloosheid vermijdt in eerste instantie het aantal effectieve ontslagen. Zonder een conjuncturele omslag is een toename van de tijdelijke werkloosheid een voorbode van het aantal effectieve ontslagen. Hier gaat deze opwaartse trend gepaard met een afname van de werkgelegenheid in het derde kwartaal van 2012.. Dit voorspelt aldus weinig goeds voor de nog te ontvangen werkgelegenheidscijfers voor het laatste kwartaal van 2012 en begin 2013.

De papierverwerkingssector kent 6 faillissementen in 2012 waaruit bijna 50% (68 t.o.v 147) van de netto- ontslagen voortkomen. Dit is hoger dan voor het fabricagesegment waar 1 faillissement in 2012 bijna 1/3 (17 t.o.v 58) van de netto- ontslagen vertegenwoordigt. Wat de eerste 4 maanden van 2013 betreft observeren we een afname in het aantal faillissementen, zowel in de fabricage als verwerkingssector tegenover de eerste 4 maanden van 2012. We zien daarenboven in het algemeen een daling van het aantal ontslagen gekoppeld aan faillissementen ten opzichte van het eerste kwartaal van 2012. Toch merken we op dat met een gemiddeld verlies van 25 jobs begin 2013 tegenover 16 jobs begin 2012 de grootte van de faillissementen in de papiersector verder toeneemt. De voorlopige verbetering van de faillissementscijfers voor begin 2013 zijn hoopgevend, maar moeten afgewogen worden ten opzichte van het potentieel gevaar van de sterke stijging van de tijdelijke werkloosheid en de gemiddelde grotere bedrijven die over kop gaan.

De grafische sector kent al sinds 2010 een aanhoudende daling in de werkgelegenheid. Dit is niet anders voor het derde kwartaal van 2012 waardoor het aantal werknemers op het laagste niveau belandt sinds 2010, namelijk op een totaal van 23.252. In vergelijking met dezelfde periode het jaar voordien is het aantal werknemers met maar liefst 1.358 koppen afgenomen. De terugval is in alle segmenten van de grafische sector terug te vinden. De grootste procentuele verliezen vinden we terug bij het prepress segment met een verlies van quasi 11,5% en bij de uitgeverijen met bijna 8%. Het grote jobverlies in het prepress segment was te verwachten aangezien de digitalisering en nieuwe technologieën ervoor zorgen dat prepress activiteiten vereenvoudigd worden en gemakkelijker door drukkers of klanten kunnen overgenomen worden. Hierdoor verdwijnt de meerwaarde van de expertise van een prepress bedrijf. De derde in de rangorde zijn de krantendrukkerijen met een werknemersverlies van quasi 6%. Vermoedelijk verliezen zij aandeel doordat een toegenomen publiek de krant digitaal leest wat de vraag naar papieren versies doet afnemen. Als we de werknemersgegevens per PC hanteren, observeren we een gelijkaardige tendens als de gegevens per bedrijfstak. Daarnaast blijft de tijdelijke werkloosheid, afgebouwd in de loop van de eerste helft van 2012, op een laag niveau hangen in de tweede jaarhelft. De werkgelegenheid neemt minder sterk af in het derde kwartaal van 2012. Een verhoging in de tijdelijke werkloosheid begin 2013 wijst vermoedelijk op een toekomstig sterkere afname van de werkgelegenheid.

Bij de drukkerijen blijkt op het vlak van de faillissementen op het eerste zicht een verbetering merkbaar in 2012 aangezien het aantal afneemt ten opzichte van 2011. Niets is minder waar als men de hiermee gepaarde gaande ontslagen observeert. In 2012 doet een faillissement van een drukkerij gemiddeld 9 banen verdwijnen, terwijl dit zich in 2011 nog beperkte tot 2 banen. 63 drukkerijen gingen over kop en deze faillissementen vertegenwoordigen bijna het volledige aantal netto-ontslagen in 2012 (573 t.o.v 594). Conform het vorig conjunctuurverslag kunnen we dus besluiten dat er in 2012 grotere drukkerijen over kop zijn gegaan. Ook in het geval van de uitgeverijen groeit het gemiddeld banenverlies per faillissement in 2012, zij het minder uitgesproken dan bij de drukkerijen. Een totaal aan 37 faillissementen in 2012 brengt ongeveer 14% van het aantal netto-ontslagen voort (108 t.o.v 764).

De eerste 4 maanden van 2013 luiden een mogelijk kantelmoment in van de alsmaar grotere groep aan bedrijven en jobs die jaarlijks verdwijnen. Het aantal faillissementen stabiliseert of daalt zelfs in vergelijking met de eerste 4 maanden van 2012, met uitzondering van de drukkerijensector. Binnen de grafische sector nemen de hieraan gekoppelde ontslagen, voornamelijk in de drukkerijensector, af. Dit doet vermoeden dat er eveneens een einde komt aan de trend dat alsmaar grotere drukkerijen over kop gaan. Enkel in de papiersector neemt het gemiddeld jobverlies per faillissement toe, namelijk met een verlies van 25 jobs begin 2013 tegenover 16 jobs begin 2012. Behoudens deze uitzondering, voorspellen de voorlopige cijfers voor 2013 toch een mogelijk kantelmoment voor de rest van het jaar.

4 Bibliografie

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN, De economische conjuncturele ontwikkeling in de papier- en grafische industrie CRB 2013-0151

COBELPA, maandelijkse statistische gegevens

COBELPA, <http://www.cobelpa.be/nl/pu19.html>

DE KAMER, <http://www.lachambre.be/>

EU, richtlijn gericht op de bestrijding van de betalingsachterstand bij handelstransacties, 2011/7/EU

FEBELGRA, magazine Factua

FILPAP, prijsgegevens

FOEX, Fins privébedrijf dat de prijsindexen van Europese pulp, papier en kringlooppapier registreert, <http://www.foex.fi/>

GRAFISCH NIEUWS, maandblad

LA LETTRE DU PAPIER, Franstalig tweewekelijkse nieuwsbrief over de papierindustrie

NATIONALE BANK VAN BELGIE, Conjunctuurbarometer

NATIONALE BANK VAN BELGIE, maandelijkse en driemaandelijkse conjunctuurenquêtes

RECYCLING TODAY, <http://www.recyclingtoday.com/>

RISI, <http://www.risiinfo.com>